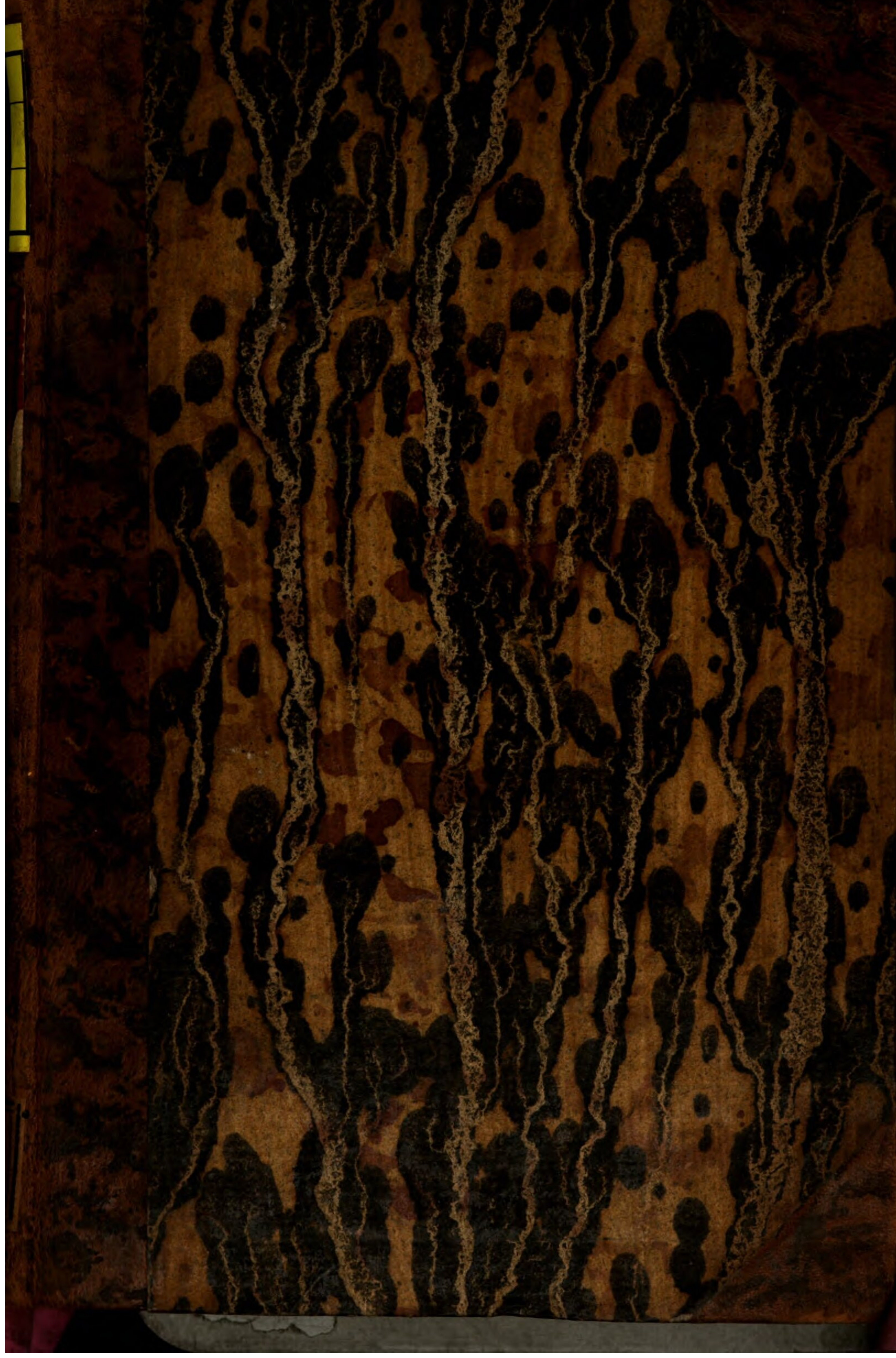

Geschenk des Verf. an d. K. A. d. W.
derselben vorgelegt in der allg.
Verf. am 26 Jul. 1857.

Crim. 9^p

m
FRANCISCI VIGILII

BARBACOVII

OLIM CANCELLARII AUL. TRIDENT.

DE CRIMINIBUS AVERTENDIS

LIBRI DUO

EDITIO ALTERA AB AUCTORE EMENDATA

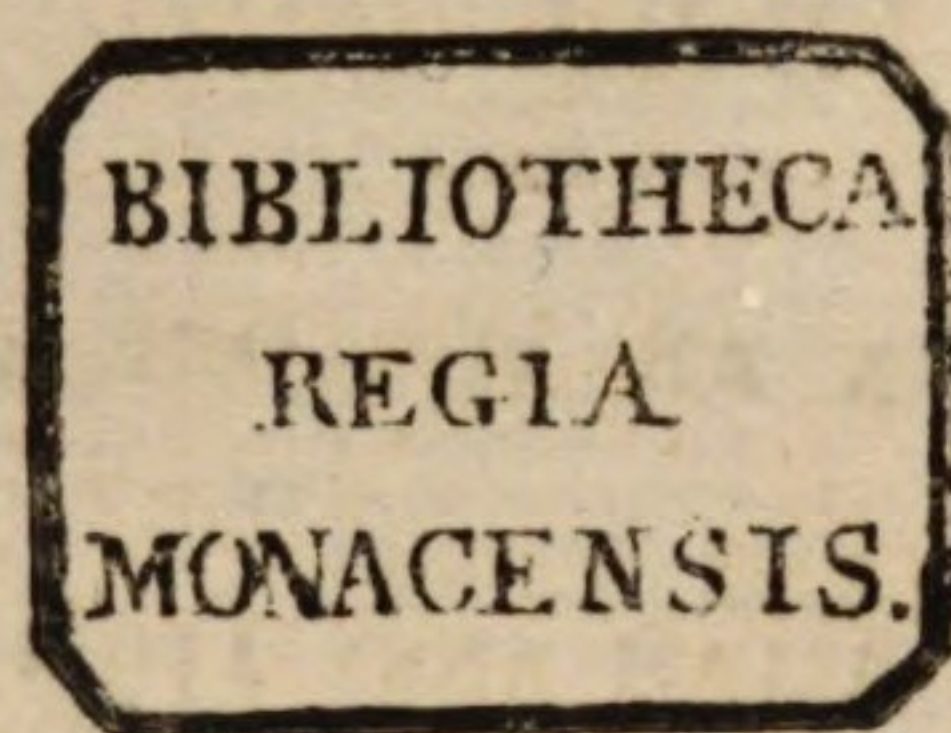
POST ILLAM ANNI 1796.

TRIDENTI

EXCUDEBAT JOAN. BAPT. MONAUNI I. B. TYP.

ANNO MDCCGXV.

P R Æ F A T I O

EDITIONI ANNI 1796 PRÆMISSA.

*P*ostquam de mensura, ac modo pœnarum, quibus sontes multari debent, ac de pœnis pecuniariis recte adhibendis, quantum ingenii mei vires patiebantur, disserui, propositum mihi nunc est de ratione antevertendi crimina dicere; nihil enim dignius est legislatorum, atque imperantium sapientia, quam in id curas omnes, ac studia conferre, ut cives suos a criminibus avocent, multoque illis glo-

riosius est cavere, ne peccent homines, quam cum peccaverint, sero multare. Quum multa sint et gravia et utilia accurate, copioseque a Philosophis disputata, nemo tamen hactenus fuit, quod ego sciam, qui hunc locum sibi præcipue tractandum sumpserit. Philippus quidem Maria Renazzi in eo opere, quod alibi laudavimus (a) breve quoddam caput scripsit, cui titulus: Rationes antevertendi delicta; sed rem ita exposuit, ut prætermisisse multa, eaque ipsa, de quibus egit, attigisse potius, quam tractasse idem ipse fateatur. Cupiebam igitur huic tantæ rei operam dare qualemcumque meam; sed deterrebar tum ingenii mei tenuitate, tum quod viderem, vix ullum mihi dari vacuum tempus et liberum a quotidianis, iisque molestissimis proxime

(a) *Elem. jur. crim. Lib. 2. cap. 14.*

mihi collati muneris occupationibus. Nihilominus tamen minus statui rem suscipere, et tantum huic scriptioni tribuere temporis, quantum vacaret a publico officio, et munere. Pleraque sane eorum, quæ dicam, minime nova futura sunt; quum enim inter ea, quæ a sapientibus viris de recta rei publicæ administratione præcipiuntur, multa sint, quæ ad ipsa crimina antevertenda plurimum prodesse possunt, hinc ea carptim, uti mihi res quæque in mentem venerit, colligere, atque in unum corpus cogere constitui. Erunt quoque in iis, quæ dicam, non nulla fortasse nova; sed quanti ea sint pretii, quantæque utilitatis ad id, quod quærimus, assequendum, sapientiorum iudicium esto.

Rationes, quibus crimina antevertuntur, in duo mihi videtur genera posse dividi, alterum, cum legislator ea tollit,

prohibetque, quæ non quidem crimina sunt, sed irritamenta vitiorum, ac criminum causa esse solent, alterum, cum ea imperat, atque constituit, quibus cives a delinquendo avocantur, impellunturque ad recte faciendum. Dicemus autem primo loco de iis, quæ criminum fomenta, aut irritamenta esse solent.

D E

CRIMINIBUS AVERTENDIS

LIBER PRIMUS.

I. **I**nter ea, quæ homines ad peccandum incitare, aut allicere solent, nihil est, quod eos magis incitet, alliciatque quam spes veniæ criminum obtinendæ. Itaque oportet eos, qui civitatibus præsunt, præ primis secum animo statutum habere, ut nunquam, aut fere nunquam delictorum gratiam faciant, sed lege, ac iudicio in sontes agi, eosque meritis poenis affici sinant, neque sinant modo,

do, sed ut id fiat, omni opera curent. *Quid enim tristes querimoniae, nisi supplicio culpa reciditur?* Nihil autem utilius est criminibus avertendis, quam cives pro certo habere, si quid deliquerint, criminis poenam se esse daturos, nullamque sibi veniae obtinendae spem fore. Equidem scio, nonnullos fuisse nostrae ætatis philosophos, qui dicerent, ex omnibus virtutibus maxime gloriosam Regibus clementiam esse, ac cum ipsi criminum veniam indulgent, legumve duritiem emolliunt, nihil hac eorum potestate splendidius, nihil esse præstantius. Verum optandum profecto esset, ut hic tam noxius error nunquam hominum mentes invasisset; ut enim sapienter ait Cicero, *salutaris severitas vincit inanem speciem clementiae*. Hoc effatum, nihil scilicet magis Reges decere quam clementiam, quod ingenti consensu acceperunt homines specie recti decepti, ortum esse videtur iis in civitatibus, quibus ferreae leges, ac ultra modum severae scriptae fuerunt; in iis enim immanitatem temperare legum, & poenarum acerbicatem lenire regio animo dignum visum est. Sed non hæc huic malo medicina afferenda est; leges enim immanes, aut acerbæ nimis, sicubi sint constitutæ, tolli, abrogarique debent, illarumque loco aliæ leges condendæ, quibus unicuique crimini æquæ poenæ irrogentur; postquam autem conditæ sunt, eis omnino obtemperari oportet, nihilque magis

gis rei publicæ interest, quam eos, qui peccarunt, meritas scelerum poenas luere; gratiæ enim exemplum, & spes veniæ obtinendæ ut in nonnullis regionibus infeliciter evenit, improbos cives ad crimina invitat, & audentiores facit. Ecquis porro, cum impunitum crimen videt, tutum se putet a scelestorum hominum vi, & insidiis? Profecto etiam cum poenæ satis lenes, mitesque constitutæ sunt, quædam species esse possunt, in quibus delictorum veniam indulgeri fas sit, idque interdum rei publicæ quoque utilitas postulet, de quibus Viri docti disseruerunt; sed eæ raræ admodum sunt. Quare veniam criminum non nisi raro, & cum justa tantum causa impulerit, dari oportet, iisque, qui civitatibus præsunt, perpetuo infixum esse debet, non clementiæ gloriam eos manere, qui flagitiosis parcendo bonos cives perditum eunt, aut in periculum conjiciunt, sed si in delinquentes remissiores fuerint, crudelitatis in patriæ, civiumque perniciem famam eis subeundam esse.

II. Diximus ab iis, penes quos summa rei publicæ potestas est, dandam esse operam, ut ea, quæ sunt adjumenta, aut incitamenta criminum, tollant, removeantque. In primis autem leges quædam adeo sunt vitiosæ, ac malæ, ut in iis ipsis sæpe criminum origo, & causa lateat. Constat profecto, ut ait Tullius, ad salutem civium, & civitatum incolu-
mi-

mitatem inventas esse leges, eosque, qui primum ejusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturus, quibus illi acceptis, susceptisque honeste, beateque viverent. Ex quo intelligi par est, eos, qui perniciose, & injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint, quam polliciti, professique sint, quidvis potius tulisse quam leges (a). Sane si leges non modo de criminibus, sed aliæ quoque omnes, sive civiles, sive judiciaræ, sive quovis alio nomine appellentur, recte sint, sapienterque conditæ, difficile dictu est, quantum eæ conducant ad antevertenda delicta, atque ad vitam hominum quietam, beatamque. Vitiosæ autem, ineptæque sunt leges, quæ ut præsentī alicui occurrant malo, quidpiam severe prohibent, causam autem mali latentem non quærunt, eamque negligunt; qua tamen sublata malum quoque ipsum tolleretur, contra autem causa manente ne morbus quidem, qui ex ea oritur, sanari potest.

III. Causa rixarum inter cives, tum vulnorum, ac cædium non alia sæpe est, quam mos arma gestandi, quibus si instructi sint homines, in rixas proniores vel levissimas ob causas, audacioresque fiunt, rixa autem oborta se mutuo armis petunt, ac in cædes, & vulnera ruunt. Itaque ne cui cum armis esse

(a) Cicero de Legibus Lib. II. c. V.

se liceat, lege vetandum est; neque audiendi sunt ii, qui aliter existimant inanibus quibusdam moti rationibus; experientia enim docet, ex hac arma gestandi licentia factum esse, ut innumeri homines interfecti, sauciaque fuerint; quum inter inermes pugnis tantum, aut verberibus dimicatum fuisset sine vulnere, ac cæde. Etiam in liberis civitatibus nemini permissum fuit arma gestare. Hæc Athenis lex erat: *Si quis intra urbem nulla necessitate cogente ferro accinctus, armisque instructus prodierit, multator.* Romæ quoque vetitum semper fuit arma in urbe habere. Lex Julia de vi publica prohibuit etiam in agro, aut in villa arma habere extra quam in usum venationis, vel itineris, vel navigationis, idque & hodie omnium fere Gentium legibus sapienter cautum est; arma enim civibus, qui in pacata civitate degunt, & qui legum, ac judiciorum tutela fruuntur, plane inutilia sunt. Sed quod, inquires, pœnæ genus arma gestantibus irrogari æquum erit? Legibus, quibus olim in hac regione utebamur, iis, qui in interdictum peccassent, ea erat pœna constituta, ut ter fune quaterentur; sed pœnæ nimia acerbitate, ac crudelitate factum est, ut ea nemini unquam irrogari soleret, ejusque loco legis violatores pœna tantum pecuniaria afficerentur. Itaque mira semper multitudo juvenum, virorumque arma gestantium, legemque contemnentium; pœ-

pœnæ enim pecuniariæ, quæ iis irrogabantur, eorum quidem parentibus, uxori, filiis satis noxiæ erant, sed iis ipsis, qui arma gestandi cupiditate ferebantur, coercendis minime idoneæ. Itaque auctor ego fui, ut veteri sublato edicto novum conderetur, quo armorum usus iterum vetitus fuit præterquam iis, qui peregre agentes iter faciunt, ut se adversus latronum, grassatorumque vim tueri possint; sed iis quoque ea tantum arma permissa, quæ in omnium oculos incurrant, & occultari, ac clam ferri nequeant: cœterum adversus eos, qui in legem peccaturi essent, non pecuniaria pœna, sed carceris aliquot dierum solo pane, & aqua præbitis irrogata est. Præterea satellitibus, ac lictoribus, qui armatum quempiam deprehenderint, atque in carcerem duxerint, præmium eo edicto propositum est, ut spe lucri, atque emolumentum allekti diligentiores in iis perquirendis, attentioresque fiant. Neque hæc nova lex fructu caruit; valde enim imminutus fuit armorum hominum numerus, & cædes quoque, ac vulnera facta rariora, quoad pœna, quæ lege constituta est, violatoribus fuit irrogata; nam paullo post Fisci cupiditate factum est, ut ea quoque redimi pecunia posset. Profecto ii, qui cum armis fuerint, non alia pœna quam vinculis, verberibusve coercendi videntur; pecuniaria autem prorsus inepta est eorum coibendæ insanix; non enim ex avaritia,
aut

aut pecuniæ cupiditate hoc crimen oritur, sed ex quadam cupiditate honoris, quem ii sibi opinionis errore fingunt; adolescentes enim, ac florente ætate homines plerumque ii sunt, qui gaudent armis, & cum armati incedunt, viri fortes, ac strenui videri volunt, neque raro rixas, ac jurgia quærunt, armaque in alios exerunt, ut strenuitatis gloriam apud populares suos assequantur. Quamobrem hæc stulta ferocitas, atque hæc falsi honoris cupiditas nulla re magis compesci poterit, quam eo dedecore, ac probro, quo afficiuntur, cum se a lictoribus comprehensos, atque in vincula coniectos vident, simulque aliquot dierum carcere, tenuique victu se fractos sentiunt; ut enim sapienter ait Cicero, *avaritia quidem multa, sed honoris cupiditas ignominia sancienda est.*

IV. Criminum causa, aut occasio, & nimum quidem sæpe cauponæ sunt; ex eis enim non modo ebrietatis vitium in multis, sed aliorum quoque quasi materies ingentium malorum esse solet, quibus familiæ, civitatesque affliguntur. Quidquid libidine, & intemperantia, quidquid ludendi furore, quidquid jurgiis interdum cruentis peccatur a plebeis hominibus, id ex cauponis, ex iis scilicet vitiorum, ac turpitudinum officinis constat ortum plerumque esse. Multi quidem putabunt, frustra se fatigaturos legislatores esse, si huic morbo sanando, qui quasi contagione qua-

quadam magnam plebis partem invasit, operam dare velint: quare satius esse non tangere adultum, ac prævalidum vitium, quam frustra tentatis remediis palam facere, quibus flagitiis impares simus. At mihi quidem videtur, ut Tullii verbis utar, istam sententiam & maxime fallere imperitos, & obesse sæpissime rei publicæ, cum aliquid rectum, & salutare esse dicitur, sed obtineri, id est obsisti posse populo negatur; obsistitur enim plerumque, cum agitur severe: hoc autem cum dico, non id volo, ut severius agatur acerbitate poenarum, sed ut poenæ quanquam lenes severe, ac sine discrimine ab omnibus, qui non obtemperant, expetantur; si enim leges fructu carent, atque id, quod volumus, non assequimur, dicendum est, sæpe non tam vitii vires in causa esse, quam indulgentiam latorum, qui nimia lenitate, aut socordia leges suas conculcari, contemnique sinunt. Ego ut huic tanto malo in pagis saltem, vicisque medicina afferatur, novæ legis auctor fui, qua cauponibus, qui in pagis, atque in agris sunt, Princeps vetat, ne cibum, neve potum in popinis cuiquam præbeant præterquam iter facientibus, minime vero iis, qui ex eodem pago, aut vico sint, aut ex eo, qui non procul inde dissitus sit, his autem, si quando cibo, potuve indigeant, præberi quidem a caupone possit, sed ita ut omnia domum suam deferant, neve in cauponam recipiantur,

tur ; ita enim fiet, ut ea tantum, quæ sibi necessaria sint ad victum, ex illa sumpturi sint ; nam si in caupona morari eis liceat, non modo magna ibi temporis jactura fit, sed alio alium invitante comissationes, propinationesque immodicæ esse solent ; difficile enim est inter madidos, atque intemperantes siccitatis, ac temperantiæ laudem tueri. Cæterum edicto, quod diximus, pœna solis cauponibus constituta est, nulla iis, qui in cauponam recipiuntur : quod ita factum est, ut illi tanto magis ab edicti violatione abstineant, quanto impensius metuant, ne ad judicium trahantur pœnas inobedientiæ daturi ; quum eos ipsos, quos recipiunt, intelligant adversus se accusatores fortasse, aut saltem testes criminis esse futuros, contra autem si pœna omnibus pariter dicta esset & cauponibus, & iis, qui caupona excipiuntur, verendum est, ne alacrius edictum violaturi sint, nihil aliud ab alio metuentes. Pœna autem cauponi pecuniaria statuta est ; quum enim is ad edictum violandum lucri illecebra impellatur, nihil aptius erit ei coercendo, quam pœna pecuniaria, ut pecuniæ cupiditas contrario metu cohibeatur. Profecto nisi judicium, eorumque, ad quos legis custodia pertinet, indulgentia, ac socordia fiat, ut progressu temporis conculcetur, aut exolescat lex saluberrima, magnæ ex ea utilitates consecuturæ sunt ; experientia enim docuit, in
iis

iis pagis, vicisve, in quibus cauponæ sunt, omnibusque eas adeundi facultas est, non paucos homines facultatibus brevi tempore lapsos, ære alieno, magnaue inopia oppressos, moribus autem sæpe nimium corruptis, depravatisque esse, atque ad omnia flagitia promptos.

V. Ex ludis, qui in pecuniam fiunt, quot mala publice, privatimque oriri soleant, nemo est, qui nesciat. Præclare ait Cicero, ludo, & joco uti quidem licere, sed sicut somno, & quietibus cæteris tum, cum gravibus, seriisque rebus satisfecerimus. At nimium multi sunt, qui non ut hac animi relaxatione fruantur, sed lucri faciendi gratia ludere in pecuniam solent, eamque interdum ingentem. Hoc aleæ studium fateri cogimur veterem esse morbum, quo tenetur hominum genus: quare non mirum ea libidine, ut sæpe olim flagrarunt, sic & hodie flagrare multos mortalium. Ea ex lucri quidem cupiditate ortum ducere videtur, sed ex deside quoque, otiosaue vita sæpe gignitur, plurimum autem hac alitur, foveturque. Quot ex hac ludendi licentia tum ludentibus, tum rei publicæ mala consequantur, nemo est, qui ignoret; primo enim ingens fit jactura temporis, tum utiles res, & utilia negotia, aut studia negliguntur, iis porro, qui ludo operam dant, magna plerumque inest alios fallendi cupiditas: hinc autem sæpius doli,
ac

ac malæ artes, hinc perjuria, atque impia in Deum verba, hinc morum corruptio, ac depravatio, tum magna interdum pecuniæ jactura, ac non raro ex hoc ludentium furore fortunarum omnium eversio. Romanorum legibus vetitum erat in pecuniam ludere, præterquam si quis certaret hasta, vel pilo jaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando, quod virtutis causa fieret (a). Justiniani quoque constitutione omnes aleæ, seu fortunæ ludi prohibebantur, exceptis quinque, quod virtutis speciem haberent. Cavebatur autem his legibus, ut, si quid victus solverit, id intra annos quinquaginta condicere ei liceret, & eo cessante a Magistratibus condiceretur, pecunia autem exacta erogaretur in opera publica; si pecuniam victus necdum solvisset, ut ne ejus exactionem victor haberet, cautio quoque, si qua fuerit interposita, ut irrita esset (b). Item si quis domum præbuerit aleatoribus, domus susceptoris publicabatur (c). Hæc sunt, quæ Romanis legibus cauta erant, sed non satis idoneum huic malo sanando remedium ab iis allatum esse facile intelligitur; ludentes enim ipsi nulla poena afficiebantur. Sapientiores videntur eæ le-

b

ges

(a) *L. 2. et 3. Dig. de Aleator.*

(b) *L. 2. et 3. Cod. de Aleator. L. 19. D. de verb. oblig.*

(c) *L. 1. Cod. de Aleator.*

ges, quæ hac nostra ætate in plerisque civitatibus latæ sunt, quæ non modo iis, qui domum ad ludendum præbuerint, sed ipsis quoque ludentibus gravem pecuniariam pœnam irrogant. At mihi quidem videtur, si quidem aliquid indulgere velimus huic hominum ludendi cupiditati, qui non alia oblectatione in vita otiosa frui norunt, certam pecuniæ summam lege definiendam esse, quæ ludendo amitti possit, eamque satis modicam pro diversa personarum conditione, statuendumque propterea, ut supra illam ludere ne liceat, & si plus amissum sit, nemo ex ludentibusolvere plus teneatur, nemo accipere plus possit etiam a sponte dante, pœna utrique irrogata, si alter ab altero plus acceperit, aut plus alter alteri solverit; ita enim fiet, ut nullum eorum malorum, quæ diximus, ex ludis metuendi causa sit. Profecto recentibus summorum Principum legibus ii tantum ludi prohibiti sunt, qui aleæ nomine veniunt, sive, ut eos vocant, *d'az-zardo*, ii scilicet, in quibus sola sorte, aut cæca fortuna res agitur, vixque ullus ingenio, dexteritati, aut solertiæ locus est. At ego non modo aleatores coercendos puto, sed ludos omnes prohibendos, in quibus in pecuniam ludatur, quanquam non sola sorte, sed ingenio quoque, & arte aut corporis viribus, & dexteritate certetur, præterquam si de ea modica summa agatur, quæ, uti diximus,
no-

nominatim lege constituenda est, quam excedere nunquam liceat. Si enim ingens pecuniæ vis præmium victori proposita sit, & si ea in ludentium potestate, ac libidine posita sit, satis patet, eadem mala, quæ ex illis oriri solent, æque ex his quoque esse oritura, aut paullo minora. Idemque statuendum videtur adversus eos, qui de ludentium victoria simul sponsionem ineunt; nam hæc quoque cohibenda insania est. Profecto neque in pecuniam ludere, neque in cauponis versari, neque cum armis esse, crimina sunt, sed hæc tamen sæpe criminum causa, & origo esse solent. Quapropter ea vetari, prohiberi que debent, si delictorum causas præcidere, ipsaque ideo præcavere delicta volumus.

VI. Nocturnæ quoque vagationes, nocturnique cantus, sonitus, strepitusque omnes prohibendi sunt ultra eam horam, quæ lege statuenda est, tum quod aliorum civium, quum somno corpora curant, quietem turbant; (debet enim laborum requies, ac sollicitudinum perfugium omnibus esse somnus) tum quod nocturni hujusmodi erronei iis plerumque moribus sunt, ut inter noctis tenebras turpia quæque, ac flagitiosa audeant, imo interdum scelestæ, ac nefariæ. Præterea edicto jubendum est, ut elapsa hora lege statuta cauponæ, ac popinæ omnes, omniaque cujusvis generis diversoria clausa esse de-

debeant, neque cuipiam ea ingredi, neque in iis ultra eam horam morari liceat. Quamobrem vigiliæ tum in urbibus, tum extra urbes ubique habendæ sunt, vigilesque fidi, ac strenui adhibendi, qui legis violatores, ac noctu vagantes homines comprehendant, atque in vincula conjiciant: quod si diligenter fiat, id ad multa antevertenda crimina proderit.

VII. Histriones, saltatores, præstigiatores, ac nebulonum omne genus a civitate procul esse jubendum est, & si qui forte in ea degant, cito ejiciendi sunt; hi namque, & imperitum vulgus fallunt, & pecunia emungunt, sæpe quoque mores civium corrumpunt, semper autem efficiunt, ut plebs inanem temporis jacturam faciat.

Spektaculi studium omnibus est pene gentibus infitum, quo artium, industriæ, aut virium, aut pernicitatis præstantia visitur. Plura apud Romanos spectacula erant, seu publicæ celebritates & ludi, quorum alii erant sacri, quia in Deorum honorem habebantur, alii profani, iique omnes cum certatione corporum fiebant, virtutisque speciem habebant. Sed nullibi magis quam apud Græcos tam multa, ac varia ludorum genera, quæ ad puerorum educationem, disciplinamque præcipue pertinere putabantur, quod tum robur corporis, ac firmitatem, tum agilitatem, dexteritatemque augerent, hominesque aptissimos efficerent ad tolerandos

dos belli labores. Cicero legem ponit de ludis, jubetque, ut sint corporum certationes cursu, & pugilatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam victoriam circo constitutis, & ut popularis lætitia in cantu & fidibus, & tibiis moderetur, eaque cum Divum honore jungatur (a). Nostris quoque moribus sunt ludi quidam non inhonesti, qui cum motu, & exercitatione corporis fiunt tum privatis in locis, tum in plateis, viisque publicis spectante populo. Ii autem minime prohibendi sunt; sunt enim & ad tuendam valetudinem, & ad augendam firmitatem, dexteritatemque corporis utiles. Tum spectatores honeste detinent iis præsertim diebus, horisque, quibus, cum nihil agant, verendum est, ne discant male agere. At spectacula, quæ turpia, aut obscæna, quæque pietati, verecundiæ, pudori, ac bonis moribus quavis ratione adversa sint, amoveri, vetarique oportere facile nususque intelligit. Sed removenda etiam videntur cruenta spectacula, uti sunt pugnae taurorum, canumque, aliaque similia, in quibus animantium sanguine arena conspergitur; mirumque profecto videri debet, ea voluptati publice esse, quæ fæda visu, & atrocia sunt. Hæc spectantium animos ad crudelitatem, feritatemque sensim ducunt, sanguinisque assiduo

as-

(a) *De Legibus II.*

aspectu efferare homines solent . Certe ei commiserationi, ac pietati, quam natura omnibus iniecit hominibus, adversantur, eamque adimunt, evelluntque ex animis, quæ tamen nihil nobis utilius datum est ad mutuam caritatem, conjunctionemque servandam, conciliandumque inter se naturali quadam societate hominum genus. Constat profecto, duo nobis ante omnem rationem a natura tributa esse, alterum, ut nos, vitam, corpusque tueamur, declinemusque ea, quæ nocitura nobis videntur, alterum, ut aversione, doloreque afficiamur, non modo cum eos, qui nostri similes sunt, sed & cum animalia ratione carentia excruciarî, aut interire videmus, quorum aspectum plerumque efugimus. Hanc autem alienorum malorum commiserationem, quæ nobis a natura data est, quidam magni nominis Philosophus dicere non dubitavit, plura prohibere, atque arcere delicta, quam rationem ipsam, ac leges. Ex quo intelligere licet, huiusmodi commiserationem, pietatemque non evellendam ex animis hominum esse cruentis spectaculis, sed alendam potius a legislatore, fovendamque quacunque ratione, præsertim vero fabulis, ac tragædiis identidem publice exhibitis, quarum plures sunt præclare, sapienterque compositæ, ac summa arte perfectæ. Sed de theatris alibi erit dicendi locus.

VIII. Lites, contentionesque, quibus
apud

apud nonnullas gentes fora quotidie perstre-
punt, non modo rem familiarem litigatorum
pessumdant, verum etiam ex litibus odia,
inimicitiae inter cives, saepe perjuria, ac fal-
sa testimonia, aliaque crimina oriri solent.
Sane nullas esse lites, optare magis, quam
sperare possumus; lites enim erunt, donec
erunt homines. Sed tum multitudo litium,
tum nimia earum diuturnitas imminui po-
test, idque in legislatoris est manu positum.
Multitudinis litium praecipua causa est jus
obscurum, incertumque, ac in plerisque ju-
ris capitibus diversae, simulque pugnantes
Jurisconsultorum sententiae. Huic malo ut
occurreret Borussorum Rex Fridericus II.,
qui belli non minus, quam pacis artibus do-
ctrinaeque, & sapientiae studiis Magni nomen
adeptus est, consilium cepit, quo nihil re-
gio animo dignius esse poterat; Cancellario
enim suo Samueli Coccejo, viro doctissimo,
id negotium dedit, ut sublato Justinianæo
legum Codice, omniumque Jurisconsultorum
libris in exilium actis, ea ex jure Romano
sumeret, quae recte essent, ac sapienter scri-
pta (sunt autem in eo & recte, & sapien-
ter scripta plurima) novumque ideo legum
codicem conderet, quo juris, ac justitiae prae-
cepta ex naturae fontibus hausta perspicue,
aperteque, & suo quaeque loco distributa
traderentur, atque ita singulae, quae inter ci-
ves de privatis eorum rebus controversiae
ori-

orirentur, facile dirimi, dijudicarique possent. Verum eximium hoc opus inchoatum tantum a Coccejo fuit, dolendumque est, quod morte præreptus illud absolvere, & ad finem perducere nequiverit. Cœterum eo mortuo Fridericus in Regno successor aliis jurisperitis adhibitis consilium a Patruo susceptum perire non est passus, novumque legum civilium codicem, qui Fridericianus appellatur, in Borussiae regno edi, promulgarique jussit. Profecto novarum legum codex, quæ quidem recte scitæ sint, atque compositæ, adeo ad salutem civium pertinet, vitamque hominum quietam, ac beatam, ut neque majus, neque pulchrius eo donum summi Imperantes civibus suis dare possint.

IX. Quoniam autem de litibus loquuti sumus, nos res ipsa monet, ut peculiariter de eo crimine agamus, quod sæpissime in judiciis admitti solet tum a litigatoribus, tum a testibus, de crimine scilicet perjurii, videamusque, ullane sit via, ac ratio, qua ejusmodi crimen anteverti possit, caverique, ne fiat. Primo autem de perjuriis litigatorum dicam, quæ ut præcaveantur, ego omnia existimo litigaturum juramenta in judiciis prohiberi, vetarique oportere, neque permittendum cuipiam, ut in sua causa jusjurandum præstet; hæc enim jurandi consuetudo non modo nullius est utilitatis ad judicia recte peragenda, sed nocet quoque plurimum, latam-

tamque perjuriis viam aperit. Plato constituendum putat, ut judices quidem jurati ad judicandum accedant, utque magistratus interposito jurejurando per suffragia eligantur, & in iis porro rebus jurare liceat, in quibus nullum potest ad pejerantem emolumentum redire, *at in quibus utilitatem ex perjurio aliquis sibi comparat, ea non interposito jurejurando judicentur, & qui judicaturi sunt, nullo modo patiantur litigantes jurare fidei facienda gratia.* Hæc Plato sapienter, atque præclare. Nostræ autem ætatis summa auctoritate Philosophi monent, jurejurando parce admodum, ac raro utendum esse; majorem enim, si id fiat, futuram esse erga jusjurandum reverentiam hominum, magnasque ex hoc utilitates consecuturas esse, contra vero, si frequentior sit juramentorum usus, assiduitate amittere auctoritatem, omnemque paullatim jurisjurandi metum, ac reverentiam exui; ex consuetudine enim tam sæpe, tamque levibus de causis juramenta deferendi non aliud effici, quam multiplicari, augerique perjuria, illudque infirmari vinculum, cujus vis maxima esset ad omnem rei publicæ utilitatem, si eo parce uteremur. Ad avertenda igitur litigatorum perjuria, omnia litigatorum juramenta in judiciis vetanda sunt; ita enim fiet, ut ii amplius pejerare non possint, quibus amplius jurare non licebit. Perjuria autem testium, qui sæpe vel gratia,
vel

vel pecunia corrupti falsum testimonium dicunt, tum præcavebimus, cum effecerimus, ut in paucissimis causis testes jurati testimonium dicant. Sed qua ratione, inquires, id effici poterit? Primo illud statuendum existimo, ne cui in privatis testimoniis, quæ extra judicium fiunt, jurare liceat; quum enim hujusmodi testimonia nullam in judiciis fidem faciant, sed testes, ut fidem mereantur, coram judice juratos, atque altera parte interrogante audiri oporteat, cur, quæso, legislator frustra, atque inutiliter jurisjurandi religionem adhiberi sinet in iis rebus, in quibus ea nullius est utilitatis? Id itaque omnino vetandum est, quod nunc fieri quotidie solet levissimas quasque ob causas non sine magno jurisjurandi contemptu. Neque minus rectum, ac salutare mihi videtur, cum etiam coram judice testimonium dici debet, lege juberi, siquidem de causis minoris momenti, aut de levioribus admissis, & de modica pœna agatur, ut testes injurati testimonium dicant, eademque nihilominus fides illis, ac si jurati dixissent, haberi debeat. Hoc in levioribus solum, uti dixi, causis constitui debet, addita tamen pœna iis testibus, qui licet injurati falsum in judicio testimonium dixerint. Ita autem fiet, ut quo rarius sit jurandi consuetudo, eo major futura sit jurisjurandi religio, ac sanctimonia. Et mea quidem sententia nihil erit hac lege utilius ad tot ante-
ve-

vertenda, & prohibenda perjuria, quibus nunc sæpissime obstringi solent homines impie contempta, & violata religione; quam tamen non violari, sed ab omnibus pie, sancteque coli adeo interest reipublicæ, ut verissime dictum fuerit, diligentius urbem religione quam ipsis mænibus cingendam esse. Sed & in majoribus causis, ac in gravioris momenti negotiis efficere legislator potest, ut quam rarissimus sit in judiciis testium usus. Quod ut assequatur, constituere debet, ut non modo testamenta, ultimæque hominum voluntates, sed contractus quoque, conventionesque omnes in scripturam conferantur, hoc autem qui facere prætermiserit, omni careat jure, & actione, neque ei liceat ullis testibus uti ad rei gestæ probationem; id enim sibi imputet, qui legem contempsit, & cum ejus auxilium sibi paratum esset, eo uti neglexit. Profecto quo pauciora erunt negotia, in quibus testes in judicio testimonium dicturi sunt, necesse est eo pauciora quoque fore falsa testimonia, ac testium perjuria, atque ita quamplurimum testium, tum eorum, qui testes corrumpunt, crimina prohibebimus. His autem rationibus, quas dixi, illud efficiemus, quod generatim Plato monuit: *Jurisjurandi sacrosancta auctoritas esto, nec nisi paucissimis jurare liceto.*

X. Ex immoderato luxu paupertatem, atque inopiam gigni, hanc autem fontem non
ra-

raro, causamque esse criminum nemo est, qui nesciat, nimiumque id experientia docet. Licet quidem hominibus etiam in egestate beatis esse, si sapiant, licetque sub

Paupere teſto

Reges, & Regum vita præcurrere amicos.

Sed qui epulis, ac conviviiis assueti, qui amare, potare, qui otio, atque molitia diffluere solebant, inopiam, in quam inciderunt, tolerare vix possunt, neque parce, continenter, ac sobrie vivere. Hi igitur, ubi omnia profligata, & perdita sunt, ad scelera persæpe impelluntur; animus enim imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carere solet. Quo circa si quis sit, qui neque modum, neque finem impensarum habens furiosum bonorum suorum exitum faciat, ei non secus ac dementi recte bonis interdicitur, recteque, ut ejus tutela ad sanos abeat propinquos, Prætor jubet; interest enim reipublicæ, ne quis re sua male utatur. At luxuria, atque immoderatorum sumptuum furor non singulos modo homines, quos prodigorum nomine appellare solemus, sed integras interdum urbes, ac magnam civium partem quasi contagione invadit; alii enim aliorum exemplo moti sumptus faciunt, qui pro eorum viribus, ac facultatibus supra modum sunt. Luxus autem, atque immoderati sumptus egestatem pariunt, ege-

egestas autem, uti diximus, sæpe crimina, ac scelera. Quamobrem prudentis legislatoris est perspicere, ac identidem quærere, quarum rerum sumptus immodici a civibus suis fiant, quibusque legibus luxus, qui in civitatem irrepit, coerceri debeat. Non equidem ignoro, quanta sit inter doctos viros de luxu contentio, & quantopere a multis leges sumptuariæ improbentur, quas & parum sapientiæ consonas, & inanes imo, & noxias esse putant. Scio porro quemdam esse luxum non modo innoxium, sed utilem quoque, cum locupletiorum opibus tenuiorum civium inopia sublevatur, eorumque augetur industria. Sed illud quoque scio, alium sæpe luxum esse ab illo diversum, qui civitatibus summopere nocet, cum pro rebus neque necessariis, neque utilibus nostrorum civium pecuniæ, opesque ad extraneos transferuntur, illique paullatim ad inopiam delabuntur. Illud quidem scite monitum est, caute, ac circumspecte in luxu coercendo agendum esse, ne industriæ civium, aut commerciis noceamus, in primisque eos, qui civitatibus præsunt, curare debere, ut quæ ex novo luxu in rem publicam mala oriantur, cives probe doceantur, & prava opinione imbutæ mentes ad sanitatem revocentur. Verum si id frustra fiat, neminem, cui sana mens sit, dubitaturum esse arbitror, quin is luxus, qui manifesto noxius est, legibus coerceri debeat. Quamobrem ego nunquam

quam non veterum Romanorum sapientiam admirabor, a quibus leges de moderandis sumptibus itentidem ferebantur. Legem Orchiam, & Fanniam, aliasque modo ut luxuriam muliebrem coercerent, modo ut aliis sumptibus modum ponerent, non Prætores, aut Tribuni, ut plerasque alias, sed ex omnium bonorum consilio, & sententia ipsi Consules pertulere; cum omnes probe intelligerent, rempublicam luxuria civium majora, quam credibile esset, detrimenta pati. Quanquam & illud fatendum est, nihil magis luxui coercendo prodesse quam cum viri principes civitatis, & summi ipsi Imperantes cæteris exemplo præeunt. Romæ luxus mensæ, qui profusis sumptibus exercebatur, paullatim exolevit, sed præcipuus, *ut ait Tacitus. adstricti moris auctor Vespasianus fuit antiquo ipse cultu, victuque: obsequium inde in Principem, & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus, & metus.* Præter autem ea, quæ diximus, ille indubitanter noxius luxus existimandus est, quo magna equorum, & famulorum copia a divitibus alitur ad inanem pompam, divitiarumque ostentationem. Quare tum equorum, tum famulorum, famularumque, quorum ingentes sunt cohortes in locupletiorum domibus, multitudinem utilissimum esset imminui, certumque eorum numerum lege definiri, quo majorem habere non liceat. Quantopere hoc hominum, ac foeminarum genus

nus in urbibus corrumpi, depravarique soleat, nemo prudens ignorat. Ii porro neque nuptias commode inire, neque si ineant, onera matrimonii ferre possunt, prolemque vitiosiore, quam iidem ipsi sunt, post se relinquere solent cum inopia luctantem, atque ad omnia scelera pronam. Si igitur horum hominum, qui in otio marcescunt, atque in omni vitiorum pravitate, multitudo minueretur, ii magna ex parte agris, opificiis, artibusque utilibus, quibus erepti sunt, redderentur, & multa simul flagitia, ac crimina hac saluberrima lege averterentur, quibus nunc urbes vexari solent. Neque solum eorum, qui nobili, aut honesto loco nati sunt, luxui, cum noxius est, sed plebejorum etiam hominum sumptibus modus statuendus est; est enim horum quoque luxus, cum sive epulis, sive alia ratione sumptus pro conditione sua faciunt immoderatos. Sunt interdum in pagis (de cauponis jam diximus) salsamentarii, salarii, porcinarum. Edulia, quæ in eorum tabernis palam exposita sunt, gulam iritant rusticorum, qui ventri indulgentes, ac voluptati illis ultra modum vescuntur, & pecuniam, quæ in alias res eroganda ab eis erat, hac ingluvie male perdunt. Hoc igitur eduliorum genus e pagis ejiciendum est, aut saltem lege vetandum, ne cui in tabernis res hujusmodi exponere, aut vendere liceat. Nam si hæc gulæ irritamenta procul sint, rarius
in

in urbibus ea comparabunt pagani homines ; sed cum ante oculos ea continuo sunt , tum aspectu , tum emendi facilitate inescantur , aliorum autem exemplum alios allicit , eademque libido incedit . Ego cuncta , quæ paganos præsertim homines ad intemperantiam , ac luxuriam ducunt , quæque rem eorum familiarem pessumdant , ab eis omnino amovenda censeo ; victus enim , cultusque corporis ad valetudinem referri debet , & ad vires corporis , non ad voluptatem , atque libidinem . Neque vero quis dicat , durius a me cum paganis hominibus agi ; non enim durius agere , sed eorum bono consulere existimandus est , qui illa ab eis amoveri cupit , quæ & valetudini eorum officiunt , & eorum sensim fortunas evertunt ; hinc enim egestas , & familiarum lacrymæ , hinc interdum flagitia , & scelera . Neque vero quisquam putet , hæc , quæ dixi , parum momenti habere ad id , quod volumus , assequendum ; nam plena est nostra regio exemplorum , in iis pagis , vicisve , in quibus hæc gulæ irritamenta venalia , cauponæque sunt , ibi otium , desidium in bene multis , ingluviem , ebrietatem , ludos , lasciviam , lites , ac jurgia , moresque improbos esse , contra vero in iis pagis , in quibus , neque caupones , neque earum rerum , quas diximus , venditores sunt , ibi frugalitatem , temperantiam , laborum patientiam , concordiam inter cives , pietatem , ac bonos mores

es-

esse , ibi paganos homines nullius rei egent-
tes , satisque pro conditione sua locupletes
quietam , ac beatam vitam agere . Quis igitur
e pagis non ea removenda esse existimet ,
quæ huic hominum generi non modo inuti-
lia , verum etiam magnopere perniciosa sunt ?

XI. Fures , latrones , raptoresque ex eo
plerumque hominum genere sunt , qui inopia ,
& egestate premuntur ; quum enim , ut sibi
victum comparent , honestum laborem ferre
nullum velint , dulciusque putent otiosam ,
ac desidem vitam agere , & ventri indulge-
re , ac libidini , id aliter assequi nequeunt
quam furtis , fraudibus , ac latrociniis operam
dando . Horum igitur scelerum causa plerum-
que otium est , & desidia , & quæ inde ori-
tur inopia , & egestas . Ut igitur ea ante-
vertantur , summo studio curandum est , ne
quis ex plebe otiosam , inertemque vitam agat .
Præclara Ægyptiorum lex , quæ neminem otio-
sum esse patiebatur ; cautum enim erat , ut
omnes singulis annis nomen suum apud ma-
gistratum profiterentur , simulque edocerent ,
quo vitæ genere , quave ratione victum sibi
quisque quæreret . Apud Athenienses Draco
homines soli abdomini , pigritiæque servien-
tes necari jussit . Hæc immanis quidem fuit
severitas : sapientior Solon , qui eos non ne-
cari , sed puniri voluit . Hinc Areopagitis in
singulos cives inquirendi , & qua ratione se
suamque familiam quisque aleret , investigan-
di

di jus erat; si quem autem otiosum, atque inutilem invenissent, eum uti malum, suspectumque civem puniebant. Cur igitur nos quoque hæc præclara veterum instituta non imitamur? non enim modo in singulis urbibus, oppidisque, sed in singulis quoque pagis viri probi, prudentesque seligi possent, huicque gerendæ rei præfici, ut scilicet quomodo popularium suorum se unusquisque gerat, observent, & qua quisque ratione sibi ea, quæ ad victum, cultumque corporis necessaria sunt, comparet; otiosos autem, inertesque homines ad magistratum deferant, ut ab hoc admoniti prius, increpatique ad honestum laborem, operamque adigantur, & si parere nolint, in opificia, vel ergastula detrudantur. Idem dicendum de iis hominibus, qui quanquam integro corpore, bonaque sint valetudine, stipem quærunt. Plura hæc de re a pluribus non ita pridem scripta sunt, diligenterque quæsitum fuit, qua ratione hoc genus hominum exterminari, seu potius qua ratione ad bonam frugem adduci, & ad utilia opera, laboresque cogi possit. At ii, qui revera egentes sunt, atque ob ætatem, malamve valetudinem victui honestis artibus sibi comparando impares, alendi omnino sunt a civitate; ad id enim jus, & quidem perfectum habent. Cæterum tum de cauponis, ludisque prohibendis, tum de noxio luxu coercendo, de otio tollendo, deque aliis rebus, quæ

quæ cives ad inopiam perducunt, dicere eo majus operæ pretium censui, quo gravius, infestiusque est malum, quod sæpe metuendum est, cum civibus ac præsertim plebi familiares opes deficiunt; nam non modo adversus privatos delinquere solent egentes homines, & furtis, fraudibusque operam dare, verum etiam interdum evenit, ut rerum novarum cupidi rem publicam perturbent; ut enim ait Sallustius = *semper in civitate ii, quibus spes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt, vetera odere, nova exoptant* (a).

XII. Inter ea, quæ criminum causa, aut incitamenta sunt, accensenda demum est impunitatis spes; impunitatis autem spem tum potissimum habere solent improbi homines, atque ad crimina audentiores fieri, cum perpetrato scelere asylum aliquod sibi patere sciunt, ad quod confugiant, vel cum solum vertere, atque in aliam civitatem se recipere, ibique tuti ab omni pœnarum metu esse possunt. Itaque edicto publice proposito edocendi sunt omnes, neque sicariis, neque veneficis, neque raptoribus, aut latronibus, neque aliorum graviorum scelerum reis ullius in civitate asyli spem fore, neque in templis, ædibusve sacris, neque in aliis quibuscumque locis; quod quidem in omnibus fere civitatibus constitutum est non multis

(a) Sallust. de Bell. Catilin.

tis ab hinc annis, & recte quidem, atque sapienter; nam cum iis, qui deliquerunt, asylum præbemus, quo legum pœnas effugiant, honorem hoc pacto tribui Deo optimo maximo putare stultissimum est. Eandem ob causam optandum esset, summos Imperantes, atque eos præcipue, quorum contermina imperia sunt, publicæ utilitatis causa pactiōnem inter se inire de sibi mutuo tradendis graviorum criminum reis, qui in cujusque civitates confugerint. Hoc autem palam deberet ac publice edici, ut omnes sciant, si quid gravius, aut atrocius admiserint, summos Imperantes sibi invicem noxios homines tradituros esse, ut meritas scelerum suorum pœnas luant, atque in iis perquirendis, comprehendendisque magistratus, lictoresque omnem curam, diligentiamque adhibituros esse; quod quidem magnam utilitatem habiturum esse scelestis hominibus deterrendis, & in officio continendis facile intelligitur. Nul- lumne ergo, inquiet aliquis, asylum, nullum perfugium relinquendum erit miseris hominibus, qui in aliquod crimen inciderint, ut nullibi neque in patrio solo, neque extra illud locum inveniant, quo tuto vitam agere possint? an non satis est, eos extorres patria, domo, & plerumque omnium rerum egentes esse, sed ex longinquis regionibus transvehendi erunt vincti catenis, ut ærum- narum suarum, & supplicii, quo afficiendi sunt,

sunt, popularibus suis triste spectaculum præbeant? Ego vero hominibus etiam scelestissimis ignosci, quoniam homines sunt, æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset, & nisi bonis civibus æterna sollicitudo remaneret, ne tum ab illis, tum ab aliis illorum impunitatis exemplo pejora in dies facinora fiant; præclare enim dictum est, ignoscendo malis bonos perditum iri.

XIII. Quoniam vero haud raro evenit, ut locupletes homines, cum scelus aliquod meditantur, de fuga eo perpetrato capienda cogitent, atque adeo spe certa ducantur, cum in aliam civitatem se receperint, omnem se criminis pœnam evasuros, in eaque tuto bonis suis fruituros esse, utilissimam fore puto legem, qua, cum de gravioribus criminibus agitur, caveatur, siquidem reus in eam civitatem confugerit, ex qua in potestatem judicis venire nequeat, ut is saltem rerum omnium, ac facultatum, quas habet, ademptione multetur, ita scilicet ut, quoad vitam duxerit, bonis ejus omnibus sequestro depositis, neque quidquam de iis statuere, neque ullum ex eis capere fructum possit. Nemo autem, opinor, vir bonus erit, qui novam hanc legem improbet; nam flagitiosi homines, iidemque divites parum terrebuntur legum pœnis, si celeriter arrepta fuga eas se vitaturos sperent; neque vero exilii metus illos a scelere revocabit, si integris patrimoniis

niis exulare eis liceat, & in alia civitate degentes tuto iis frui possint. Quare hujusmodi pœnam adversus eos, qui fugam ceperint, non utilem modo coercendis criminibus, sed & plane necessariam esse intelligimus, ut improbi homines hujus saltem pœnæ metu a criminibus avocentur, cum cæteras pœnas putant facile se posse effugere. Duo tamen hic probe cavenda censeo, alterum, ut uxori, & liberis, iisque, quos reus alere tenebatur, tot bona relinquantur, quot ad eorum alimenta sufficiant, alterum, ut hæc bonorum ademptio tamdiu duntaxat dureret, quamdiu is, qui deliquit, in vivis fuerit, eo autem vita functo bona omnia ejus liberis, eisque, qui proxime illi sanguine juncti sunt, reddantur, ne qui insontes, & nullius sibi culpæ conscii sunt, alieni sceleris pœnam luant.

LIBER SECUNDUS.

Hactenus diximus de iis rebus, quæ criminum causa, aut incitamenta esse solent, quæque proinde a Legislatore tolli, quantum fieri possit, amoverique debent. Nunc dicendum de iis est, quibus constitutis cives a criminibus avocantur, & ad recte faciendum, virtutesque impelluntur. In primis autem animadvertere oportet, quædam esse delicta, a quibus avocari possunt homines peculiari lege eam in rem lata, qua efficiatur, ut crimen illud ne admitti quidem possit in posterum, aut saltem multo rarius admitti possit quam antea. Ex hoc genere sunt quædam falsi crimina, & non nulla alia, de quibus singillatim disseremus.

I. Species falsi sunt plures, quæ tamen jure Romano ad duo summa capita referuntur, ad falsum testamentarium, & falsum nummarium. Nobis hic de falso tantum testamentario propositum est dicere. Falsum
te-

testamentarium quamquam proprie loquendo illud sit, quod circa testamenta committitur, tamen producitur quoque ad alia quaecumque instrumenta tam publica quam privata, tum etiam ad mensuras, ac pondera. Falsum, quod in instrumentis committitur, sive publice a tabellione, sive privatim conscripta sint, prohiberi poterit, efficique, ut ne a volentibus quidem admitti possit, si lex jubeat, ut omnia instrumenta alicujus momenti, quæ lege ipsa definienda sunt, coram judice fieri debeant, aut saltem coram notario, & tribus ad minus testibus scribendi peritis, qui manu sua cuique paginæ instrumenti subscribant, ipsique præterea subscribant contrahentes, vel si scribere nesciant, alius eorum nomine testis subscribat; reliqua autem minoris momenti ita fiant, ut ab eo ipso, qui ex contractu obligatur, integre scripta, subscriptaque sint, si vero uterque obligetur, ab utroque pariter integre scriptum, subscriptumque sit illud instrumenti exemplum, quod alter alteri tradet. Quod si contrahentes, vel eorum alter litterarum ignarus sit, instrumentum coram judice, vel coram tabellione ita, uti supra dictum est, fieri debeat. Quibus cautionibus adhibitis vix fieri poterit, ut neque de corrumpendo tabellione quisquam cogitet, neque tabellio, si vel maxime velit, quid falsi in instrumento scribat, admittatve. Utilem quoque ad alias prohibendas frau-

fraudes existimo fore legem, quæ jubeat, tum pecuniarum, tum earum rerum omnium, quæ numero, pondere, & mensura constant, quantitatem in singulis instrumentis, non numeris tantum arithmeticis designari, verum etiam litteris communibus cujusque linguæ scribi, & distinctim, clareque explicari; nam si soli numeri adhibiti sint, facile ii mutari, adulterari, corrumpique possunt. Idem statuendum puto, cum scribi debeat numerus diei, & anni, quo instrumentum factum, aut res alia quacunque gesta sit; nam & diei, & anni numeros expedit non signis tantum arithmeticis, sed litteris quoque communibus cujusque linguæ scribi. Quorum utrumque & parvo labore a scribente fieri potest, & utrumque ad præcavendas fraudes utilissimum erit. Quid vero melius, aut validius erit ad antevertenda crimina, quam rem ita constituere, ut ne a volentibus quidem perpetrari possint? Atque utinam liceret in aliis quoque rebus improborum consilia irrita facere, eorumque conatibus ita obviam ire, ut frustra delinquere cupiant, neque delinquere omnino possint. Quod attinet ad eos, qui pondera, aut mensuras adulterant, qui merces corrumpunt, veluti qui piperi pulverem, farinæ arenam, vino calcem miscent, qui aromata loco subterraneo condunt, ut humor pondus augeat, hæc, & alia hujus generis crimina, quæ homines vafri, & veteratores cupiditate lucri, fa-

facere solent, non alia ratione anteverti possunt, quam si œdiles, iique, ad quos harum rerum cura pertinet, omnem vigilantiam, diligentiamque adhibeant in munere suo rite, probeque obeundo, ac sæpissime officinas, in quibus hæ res vendi solent, adeant, invisantque, cunctaque diligenter inspiciant; tum enim harum rerum venditores intelligent, consultius sibi esse ab omni fraude, malaque arte abstinere, cum viderint, neque fraudem occultare se posse, neque fraudis pœnam effugere.

II. Stuprator omnium fere Europæ gentium legibus stupratam ducere, vel dotare tenetur. Hujus juris causa fuit, quod virum dolo, ac blanditiis, pravisque persuasionum illecebris mulieris pudorem extorquere existimatur. Verum sæpe non ita esse, nemo ne mediocriter quidem prudens ignorat; sunt enim non raro puellæ, quæ viros ultro appellant, eosque ex pudicis impudicos faciunt, multique sunt, qui ipsarum blanditiis irretiti possunt verissime dicere, ut miles ille gloriosus: *ita me Dii ament, ventum est ultro ad me; oratus sum venire huc*. De eo, qui virginem immaturam corrumpit, aut qui vi adhibita stuprum fecit, hic non loquimur, neque de eo, qui virginem improbiore fraude, veluti ficto matrimonio decepit, aut poculo inebriante præbito, sed de eo stupro, quod mutua utriusque voluntate factum est, neque
con-

constat, uter prior ad crimen allexerit. In hoc autem stupri genere neque justa, neque utilis videtur esse lex, quæ mulierem quidem ab omni pœna immunem esse vult, stupratorem vero non modo punit, sed insuper vel illam ducere, vel dotare cogit, & siquidem ducat, omnis ei in honorem, ut ajunt, matrimonii pœna remittitur, si vero ducere nolit, aut non possit, præter dotem, quam ei dare debet, aliqua etiam ob stuprum pœna afficitur. Non justa hæc, inquam, videtur esse lex; nam ea quidem quæ vi, aut dolo subacta est, stupri delicto vacat, sed quæ volens pudorem suum libidini alienæ supposuit, non minus ac vir puniri debet; par enim utriusque crimen est. Quod quum ita sit, non sane intelligo, quamobrem alter quidem puniatur, altera autem non pœnam, sed criminis præmium ferat. Sed neque utilis rei publicæ hujusmodi lex videtur esse; quippe quæ non modo crimen non arceat, sed ad illud potius invitat, allicitque; nam fiducia legis licentius peccant pauperculæ, quæ ultro procaces locupletium adolescentium connubiis insidiari solent. Accedit eo, impudicissimas puellas haud raro, postquam pluribus corporis sui copiam fecerunt, alium quempiam, qui rei familiaris copiis abundet, falso accusare: ex quo fit, ut interdum vel innocentissimi cogantur ex vinculis causam dicere, & criminis, quod nunquam

quam admiserunt, poenam subire. Itaque longe rectior, atque longe utilior videtur esse lex, qua statuatur, utrumque, virum æque, ac mulierem stupri poenam in posterum luiturum esse, stuprantem vero neque ad ducendam, si nolit, stupratam, neque ad dotandam damnatum iri. Neque dubitandum, quin rariora futura sint stupra, si impudentes, ac inverecundæ mulieres viderint, nullum se esse prostratæ pudicitiae fructum assecuturas.

III. Crimina infanticidii, expositi partus, & quæsi abortus ab iis mulieribus fiunt, quæ postquam furtivis amoribus indulserunt, naturalis pietatis obliviscuntur infamiae metu. Hujusmodi autem crimina antevertuntur, si orphanotrophia ubique instituantur, in quæ infantes extra nuptias procreati recipiantur, alanturque, nihil autem ii, qui illos deferunt, de illorum ortu, aut parentibus profiteri debeant. Sunt quidem hæc cunctis fere in civitatibus pie, sapienterque instituta, sed eorum augeri numerum, & in principe cujusque provinciae urbe ea institui oporteret; nam nimia locorum distantia sæpe salutaris hujus institutionis fructum eripit. Necesse est præterea, asyla quædam, ædesve constitui, in quas prægnantes fæminæ recipiantur, in eisque non modo gratuito eas ali, sed benigne, comiterque haberi, donec fætum in lucem ediderint, neque quicquam

quam ab illis nec quæ sint, nec unde venerint, unquam quæri, ut earum pudori paratur. Quæ si fiant, facile intelligere possumus, pauciores futuras esse matres, quæ adeo a se abjiciant maternæ pietatis sensum, ut fætum, quem in utero gestant, abigere, vel recens natum exponere, aut crudeliter vita orbare velint; quum sciant posse se ejus saluti, & incolumitati consulere, & tum molestias effugere, quas sobolis enutritio, & educatio affert, tum dedecus, & ignominiam, quam ex manifesto furtivi amoris fructu metuunt.

IV. Quoniam quæ hætenus diximus, licet magna sit eorum utilitas, omnia tamen posse delicta antevertere, stultissimum esset existimare, hinc ad cohibendam peccandi licentiam, & ad communem totius generis humani salutem tuendam necessarias esse pœnas facile intelligimus, ut improbi homines a criminibus earum formidine, metuque avocentur. Tantum autem pœna malum inferre debet, quantum satis sit, ut ii, qui delinquere cogitant, consultius sibi esse intelligant, delictum omittere, eoque emolumento, aut ea voluptate carere, quæ ex illo obventura speratur, quam pœnæ subire periculum. Sed ut id, quod pœnis nobis propositum esse debet, assequamur, oportet in primis leges omnes de criminibus in unum Codicem conferri, easque tum brevi, ac perspi-

spicuo stilo, tum patrio sermone conscriptas; in hac enim plusquam in alia omni re æquissimum est, quod ab Imperatoribus Valentiniano, & Martiano dictum est: *Leges sacratissimæ, quæ constringunt hominum vitas, intelligi ab omnibus debent* (a). Non intelligentur autem ab omnibus, si latine scriptæ sint. Utilissimum præterea erit leges de criminibus, aut summa saltem earum capita, atque sententias identidem, & saltim semel in anno a parochis, Ecclesiarumque rectoribus ex suggestu populo recitari, & postquam ostenderint, quæ pœnæ facinorosos, improbosque homines maneant, orationem ab eis disertam haberi, ut quantum maxime possunt, cives a criminibus retrahant, & ad recte faciendum impellant. Verum non satis est, leges de criminibus in unum Codicem collatas esse, easque perspicue scriptas omnibus civibus recitari, omnibus innotescere, sed necesse est insuper, eas sapienter sanctas esse, atque compositas. Primum autem in eis sanciendis oportet a legislatore rectam inter crimina, ac pœnas rationem, proportionemque adhiberi sic, ut parem cuique crimini pœnam constituat, quæ neque severior sit, neque lenior, quam quæque res postulet. Præterea pœnæ genus, quod quaque lege irrogatum est, generi quoque criminis

re-

(a) *L. 9. Cod. de Legibus.*

respondere oportet ; nam si pœnæ genus causæ , seu morbo , ex quo crimen oritur , scite accomodatum non sit , neque sit ei cupiditati , aut affectui compescendo idoneum , legislator frustra nititur , frustra que puniet homines , qui in legem deliquerint , neque ob id alios a delinquendo absterrebit . Exemplum sit pœna singularis certaminis , sive ut ajunt duelli . Notum est , quam crebro nobiles , ac militares viri in cruentam hanc pugnam olim ruerint , & nunc quoque alicubi ruant . Summi Principes , ne quis ad singulare certamen provocet , neve quis provocatus in certamen descendat , leges tulerunt , pœnamque inobedientibus extremi supplicii irrogarunt . Sed frustra fuerunt leges , & edicta ; nam pugnatum est singulari certamine non minus quam antea ; quia nempe mortis pœna minime conveniens huic coercendo crimini erat , neque ei cupiditati , ex qua ortum habet , frangendæ idonea . Quod pœnæ genus huic sanandæ insanix , quæ ex falsi honoris cupiditate , falsa que opinione ortum habet , magis aptum existimari debeat , actum a me fuit in peculiari quadam Dissertatione typis cusa anno 1796 , cui titulus : *De singulari certamine coercendo* . Profecto pœnæ genus , si generi criminis , de quo agitur , probe respondeat , eique morbo , ex quo gignitur , curando aptum sit , in earum rerum numero habendum est , quibus antevertuntur crimina ;
nihil

nihil enim ad id magis prodest quam cupiditatem, ex qua gignuntur, cohibere, ac contrario remedio sanare. Præclare Cicero monuit, noxiæ pœnam parem esse oportere, ut in suo vitio quisque plectatur, vim capite, avaritiam multa, honoris cupiditatem ignominia sancendam esse. Sed quam parum majores nostri in legibus condendis hanc pœnarum irrogandarum rationem servaverint, nemo ignorat, præsertim autem quam sæpe pecuniariæ pœnæ iis criminibus irrogatæ sint, quæ cum ex longe alia cupiditate, quam ex avaritia ortum ducant, longe alio pœnæ genere coercenda sunt. Itaque hujusmodi leges, si quæ adhuc sint, abrogandæ sunt, aliæque condendæ, quæ aptum, conveniensque cuique crimini pœnæ genus statuunt.

V. At parum prodest leges scribere, quibus pœnæ improbis hominibus irrogantur, nisi in unaquaque regione iudices, ac quæsitores criminum publice constituti sint, quorum munus sit omnia delicta, auctoresque eorum quærere, eosque rite persequi, & trahere ad iudicium, ut meritas scelerum pœnas luant. Verum neque satis est hos, quos diximus, magistratus constitui; nam sunt ii quidem apud omnes gentes constituti, sed præterea necesse est, omnem ab eis operam, diligentiam, solertiamque adhiberi in sontibus perquirendis, pœnisque ab eis rite expetendis. Tunc autem operam, diligentiamque,

que, quam diximus, adhibebunt, munusque, quod sibi commissum est, solerter implebunt, si diligentiae, operaeque suae fructum ceperint; ita enim hominum natura comparata est, ut publica utilitate parum, privata vero plurimum persæpe ferantur. Itaque non satis est certa iis salaria annuatim solvenda constitui; nam si nullum aliud ii ex munere suo fructum consequantur, verendum est, ne tardiores, negligentioresque fiant in munere recte obeundo; quum sciant, sive majorem, sive minorem adhibuerint solertiam, nihilominus præfinito stipendio se non carituros; sed rem ita constitui oportet, ut quo diligentiores fuerint, quove plures fontes ad iudicium detulerint, eo uberiores diligentiae suae fructum, emolumentumque consequantur, atque hoc pacto privata eorum utilitas cum publica utilitate jungatur. Nihil autem erit validius civibus in officio continendis, quam si noverint ob inquisitorum, aliorumque, ad quos pertinet, industriam, ac fidem, si quid deliquerint, neque delictum occultum esse futurum, neque ullo modo se poenam esse evasuros; hæc enim persuasio plus eos a criminibus avocabit, quam acerbitas, severitasque pænarum. Illud vero quam maxime exitiosum est, multos diverso fato, quæ vetus est querela, crimina committere, & tristissimum est, quod non raro dici solet:

*Hoc licet impune facere huic, illi non licet,
Non quod dissimilis res sit, sed is, qui fecit.*

Itaque quam diligentissime cavendum est, ne gratia, divitiæ, atque opes judiciorum religionem, sanctitatemque perfringant, neve unquam eveniat, ut leges aranearum sint telis similes, quæ minora tantum volatilia teneant, a majoribus autem discerpantur.

VI. Quum autem non alius sit pœnarum finis, quam ut homines earum metu a criminibus deterreantur, haud satis est, noxios, & inobedientes cives carcere, vinculis, verberibusque coerceri, eos autem, qui immania, atque atrocia facinora fecerint, morte civili, aut naturali multari, sed utilissimum quoque erit, non modo judicum sententias, quibus noxii damnantur, palam ac publice in foro recitari, populo prius tubæ, aut campanæ sonitu ad audiendum convocato, reo ibidem constricto vinculis adstante, & spectaculum sui miserabile præbente, quod quidem fieri ferme ubique solet, verum omnem alium præterea tristiores adhiberi apparatus oportet, quo spectantium animi horrore, execrationeque criminum imbuantur. Tristissimum autem, atque omnium maxime lugubrem, flebilemque apparatus esse oportet, si quando necesse sit, mortis extremo supplicio civem affici. Mortis genus sit quidem

dem cum minimo, quo fieri possit, dolore, ac cruciatu conjunctum, sed ea tamen adhibeantur omnia, quæ quam maximum terrorem hominibus, luctumque afferant. Operæ quoque pretium erit eos, qui ad opus publicum perpetuo damnati sunt, identidem, & statutis diebus ex ergastulo educi, & celebriores urbis vias circumire vinctos catenis, ut plurimi intueri, plurimi exemplo commoveri possint. Equidem eos in ergastulo inhumanius, aut crudelius haberi, aut in miserorum terga atrociter sæviri, nefas esse puto; est enim crudelitas inimica naturæ, illosque, quanquam noxios, homines tamen esse meminisse debemus; sed eorum frons præsertim, cum educuntur in publicum, plena esse debet omni luctu, ac mœrore, & ad miserationem omnium concitandam idonea. Sint igitur operti catenis, promissa barba, tonso capite, sordida veste induti, ut aspectum sui quam maxime luctuosum, miserandumque præbeant, tabellam autem omnes appensam gerant, in qua grandibus litteris scriptum sit: *Hic finis, atque exitus criminum est.*

VII. Quoniam vero ergastula, & carceres plerumque in urbibus, atque oppidis sunt, plurimique eorum, qui in pagis, atque in agris longe ab urbibus vitam agunt, noxios homines pœnisque afflictos intuendi facultatem non habent, neque cum damnantur sen-

sententia judicis, neque cum ex ergastulo vincti per urbem ducuntur, eoque proinde fructu carent, qui ex fœdo damnatorum aspectu capi solet, utilissimum mihi videtur, quoties quis publice damnatus sit, siquidem id evenerit in illorum regione, aut provincia, unumquemque Parochum primo die festo, quo ad populum verba facit, tristi oratione nuntiare, improbum quemdam hominem a judice in hanc, vel illam pœnam, quam ob flagitia, ac crimina sua meruit, damnatum fuisse, populum autem hortari, ut pro eo ad Deum immortalem preces effundat. Tum vero ille pœnas, ac cruciatu, quibus hi miseri afficiuntur, exponat, & quam ærumnosam in ære, ac compedibus, atque in omni luctu, ac mœrore vitam agant, edoceat; quum autem hi scelerum, ac criminum fructus esse soleant, omni studio nitatur, ut populo horrorem criminum, execrationemque injiciat.

VIII. Quæ hætenus disseruimus, legesque, quas suasimus, non parum utilitatis habituras esse ad avertenda delicta nemo, opinor, erit, qui non fateatur. Verum animadvertendum est, oportere in universum civitatem recte, ac sapienter gubernari sic, ut cives satis feliciter in ea queant pro sua quisque conditione, & bene beateque vivere. Itaque leges omnes, quibus civitas regitur, rectæ esse debent, & in primis cum sem-

sempiterna illa lege, quæ senior est quam ætas omnium populorum, & legum, consentientes; nos enim legem bonam a mala non alia quam naturæ norma dividere possumus: deinde rei publicæ statui, ac regiminis formæ, qua ea gubernatur, consentaneas esse oportet, & ingenio, atque indoli populi scite accomodatas; malæ enim, ineptæ, ac vitiosæ leges non modo nocent rei publicæ, sed delictorum quoque, ut ante diximus, ac criminum sæpe causa sunt. At nihil majore opera, ac studio curandum est a civitatum rectoribus, quam ut bonis moribus sint imbuti cives. Notum est illud Isocratis, *decere magistratus non tam porticus implere legibus, quam efficere, ut cives insitum habeant pietatis, & justitiæ studium.* Et sane boni mores plurimum etiam sine legibus valent; sed quid sine moribus leges vanæ proficiunt? In primis autem legislator diligentissime curare debet, ut cives unam habeant, eamque rectam de virtutibus, vitiisque opinionem, & quæ natura honesta sunt, aut turpia, ipsi quoque talia esse putent, atque adeo quæ natura pulchra sunt, & decora, colant, diligentque, quæ vero fœda, aut injusta sunt, aspernentur, & oderint; hæc enim civium opinio omnibus erit præstantior legibus, quippe quæ non ære, aut marmore, sed eorum animis penitus insculpta sit: hæc vires quotidie augebit, hæc

cæ-

cæteris legibus antiquatis, aut exolescentibus legum omnium vice fungetur. Ita autem si sint instituti cives, nunquam id, quod honestum non est, utile censebunt esse, plusque a peccando deterrebuntur pudore, ne apud alios existimationem suam onerent, quam legum, ac pœnarum metu. Itaque si crimina avertere cupit legislator, omnem operam, curamque adhibere debet, ut de virtutibus, ac vitiis civium mentes veris, rectisque opinionibus sint imbutæ. Et huic quidem rei potissimum operam dabant veteres legislatores, quorum adhuc admiramur sapientiam, neque uspiam mores civium meliores fuerunt quam iis in civitatibus, in quibus philosophi non studii, & delectationis, sed reipublicæ causa leges civibus suis scripserunt, quibus illi acceptis, susceptisque honeste, beateque viverent. Atque utinam hoc quoque tempore omnes Reges, summique Imperantes sapientiores philosophos ad se accerserent, eosque in consilium adhiberent in republica gubernanda, constituendaque civium disciplina; tunc enim experientia palam fieret, quantum virtus, quantum sapientia possint, si sint cum potestate conjunctæ, ad felicitatem hominum generis, vitamque civium quietam, & beatam. Profecto si quæ hodie pravæ opinioniones, aut malæ consuetudines tolli debeant, si cui gliscenti vitio obviam iri oporteat, si quid novum instituendum, jubendumque, aut
si

si quid vetandum videatur, nihil est summis Imperantibus utilius, quam typographiæ usus, & philosophorum opera, quorum scriptis editis, evulgatisque probe cives quid in re, de qua agitur, rectum sit, quid utile, quid contra turpe, ac noxium, doceantur, tum vero ad id, quod rectum sit, atque utile amandum, colendumque moveantur, impellanturque; neque enim quicquam est, quod magis prodesse possit ad pravas hominum opiniones, erroresque convellendos, ad sanandos morbos, moresque civitatis corrigendos quam philosophorum præclara, ac diserta scripta: quæ cum præcesserint, tum demum legislator eas leges condet, quas rei publicæ tempora postulent, ac civibus suis utiliores, salubrioresque putaverit; prudentis enim legislatoris est, antequam legem ferat, persuadere prius, non omnia vi, ac minis cogere. Mater autem legum, & omnium bonarum artium, earumque præsertim, quibus res publica gubernatur, sapientia est, a cujus amore, ut ait Cicero (a) græco verbo philosophia nomen invenit, qua nihil a Diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est (b).

IX.

(a) *De Legibus Lib. I. XXII.*

(b) Præclare Plato de Republica Lib. V. *Nisi*, inquit, *philosophi civitatibus dominantur, vel hi, qui nunc*
re-

IX. Sed ut bonis moribus imbuantur cives, atque a criminibus, vitiisque avocentur, curandum est præterea, ut viri principes in quaqua civitate exemplo cæteris præant. Præclara lex M. Tullii (a) & late patens: *Is Ordo vitio careto, cæteris specimen esto*. Itaque in liberis civitatibus Optimates, & qui rem publicam gerunt, in iis vero, quæ Regum imperio parent, tum Reges ipsi, tum Regum ministri vitio carere debent; neque enim tantum mali est, ut idem Cicero ait, peccare principes (quanquam est magnum hoc per se ipsum malum) quantum illud, quod permulti imitatores eorum existunt, neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo quam peccato nocent. Sapienter quoque Isocrates ad Nicoclem Regem ajebat, populi mores ad eorum exemplum componi, qui rempublicam administrant, ubi autem corruptis, depravatisque moribus sint, qui cum imperio, & potestate sunt, corruptionem ex iis locis ad inferiora prolabi majore vi, atque impetu quam qua leges ipsæ præ-

reges, potentesque dicuntur, legitime philosophentur, in idemque civilis potentia, et philosophia concurrant, neque, quod nunc fit, a diversis duo hæc tractentur ingeniis, non erit civitati, vel, ut mea fert opinio, hominum generi requies ulla malorum.

(a) *De Legibus III. - 12.*

præditæ sunt. Itaque Regibus nulla, aut dignior, aut salubrior esse sollicitudo potest, quam ut amicos ex virtute deligant; nam animadvertere ii debent, quando inter privatos ob suam quisque culpam exosus est, sibi etiam aliena peccata imputari (a). Ut vero cupiditatibus principum, & vitiis infici solet tota civitas, sic emendari, & corrigi continentia; imo pauci etiam honore, & gloria amplificati uti corrumpere mores civitatis, ita corrigere possunt: corrigent autem, si ipsi vitio carentes virtutum exemplum cæteris præbeant.

X. Non modo autem viri principes, sed & maxime magistratus vitio carere debent; quis enim franget tenuiorum civium libidines, si illi ipsi, qui eas frangere debent, cupiditatibus iisdem teneantur? Quare parum prosunt vel sapientissimæ leges, nisi magistratus, qui civibus præsent, viri boni sint, integri vita, scelerisque puri; ut enim magistratibus leges, ita populo præsent magistratus, qui non tam ministri legum, & earum interpretes sunt, quam vivæ leges, aut vivæ legum voces, ut eleganter ait Marcianus (b). Itaque opera danda est, ut magistratibus gerendis non præficiantur nisi docti, ac sapientes viri, fama æquabili, & invio-

(a) *Liv. histor. Lib. XIV. 2.*

(b) *L. 8. D. de justitia, et jure.*

violata, qui in jure dicundo incorrupti sint, quique adversus divitias, omnesque cupiditates invictum animum gerant; ex his enim totus rei publicæ ordo pendet. Neque solum ipsi abstinere ad se cuncta ducentis pecuniæ, sed ut sui omnes abstineant, curare debent, ut enim ait Tullius, si innocentes existimari volumus, non solum nos abstinentes, sed etiam nostros omnes præstare debemus. Quantum autem id profuturum sit emendandis civium moribus, prohibendisque delictis, facile unusquisque intelligit.

XI. Sed ad omnium tam nobilium, quam plebejorum mores informandos, virtutesque serendas nulla res majus momentum habet, quam recta puerorum, & adolescentium utriusque sexus educatio, quorum si institutio, ac disciplina neglecta sit, aut prave instituta, tum vere dici poterit:

*Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.*

Et certe quidem parentes liberorum suorum educationi dare operam debent. Quid enim adeo magnum est procreasse liberos, nisi & conserventur? quid autem conservasse, nisi ita quoque instituantur, ut veræ felicitatis possint esse participes? Quod qui negligunt, aut non recte faciunt, adversus naturæ legem
pec-

peccant ; natura enim postulat , ut homo homines generet , & educet , non bruta , vel feras . Recte Juvenalis (a) .

Gratum est , quod patriæ civem , populoque dedisti ,

*Si facis , ut patriæ sit idoneus , utilis agris ,
Utilis & bellorum , & pacis rebus agendis ;
Plurimum enim intererit , quibus artibus , &
quibus hunc tu
Moribus instituas .*

Sed præcipue iis , qui rempublicam gubernant , puerorum educatio curæ esse debet . Plato (b) juventutem esse ait seminarium rei publicæ , atque ideo illius instituendæ negotium esse publicorum negotiorum maximum : quare eum , qui educationi præest , & omnium vult esse supremum magistratum , & sapientissimum , probissimumque , nec quinquaginta annis minorem . Et recte quidem ; quid enim potest esse magis publicum , aut quod magis rei publicæ intersit , quam sunt infantes , in quibus spes omnis rei publicæ sita est ? Quantum autem malum sit ignorantia , rusticitasque civium , nimium quantum experientia docet ; ab hoc enim fonte plurima delicta manant . Nulla igitur nobis res
ma-

(a) *Sat. 14. v. 70. seqq.*

(b) *De Repub., Lib. VI.*

magis curæ esse debet quam puerorum educatio; neque enim debemus bruta, uti antea dictum est, in civitatem aut ferocia animalia invehere, qualia futuri essent homines nulla educatione exculti. Sed illud tristissimum est, nihil hoc alicubi frequentius negligi, ex quo pessimi quique mortalium proveniunt, & civitates ineptissimis, ac sceleratissimis civibus inquinantur. Complectitur autem educatio tum rectam animi institutionem, tum exercitia, cultumque corporis, in qua duo sunt extrema fugienda, nimia severitas, qua puerorum vis, virtusque infringitur, eorumque interdum efferantur animi, ac nimiae deliciæ, quibus effeminantur (a). Quod ad cultum animi attinet, in primis doctrinæ christianæ principiis accurate instituendi sunt pueri, pietate in Deum, in patriam, parentesque, tum amore virtutum, & horrore vitiorum eorum imbuendæ mentes, ut utrumque in eis tum virtutis amor, tum vitii odium ætate adolescente adolescat. Verum id non solum verbis, & adhortationibus efficiendum est, sed maxime exemplo; nam dici vix potest, quantopere animi puerorum ab exemplo majorum commoveantur. Præclara Juvenalis sententia (b).

Nii

(a) *Plato de Legibus VII.*

(b) *Sat. XIV. v. 44.*

*Nil dictu fœdum, visuque hæc limina tangat,
Intra quæ puer est: procul hinc, procul inde
puellæ
Maxima debetur puero reverentia.*

Quod vero ad cultum corporis attinet, hoc continuis exercitationibus, laboribusque indurandum est, alimenta non ad voluptatem, sed ad salutem tantum corporis referenda sunt. Omnes porro arte aliqua pro cujusque conditione erudiendi; nihil enim nec pejus, nec infelicius eo homine, qui nullam omnino artem exerceat, atque ad nullam rem aptus sit. Quamobrem orphanotrophia instituenda, in quibus egentiorum filii, quive parentibus orbat, aut extra legitimas nuptias procreati sunt, alantur, riteque instituantur. His autem, & aliis rebus efficietur, ut mature bonis artibus imbuti juvenes a desidia, ab otio, quod est in adolescentia vitiosissimum, & voluptatibus corporis amoveantur. Saluberrima scholarum in Germania institutio recens facta non modo in urbibus, oppidisque, sed in pagis etiam, ac vicis, in quibus plebei pueri legere, & scribere, & arithmeticæ regulas discunt, aliaque diverso eorum statui & conditioni utilia docentur, tum vero, quod caput est, religionis, ac morum præceptis imbuuntur, quo nihil utilius; a Deo enim tota hominis institutio incho-

choanda est, ejusque numine, ac vi perficienda. Hujusmodi scholæ, quas normales vocant, in nonnullis quoque Italiæ regionibus nuper institutæ sunt, optandumque profecto est, ut cunctæ gentes hoc tam præclarum exemplum imitentur, utque illud ipsum, quod adeo salubriter institutum est, melius fiat, & ad optimi perfectionem, absoluteque perveniat. Quum autem iis, qui rei publicæ præsent, nulla, uti diximus, major esse debeat quam puerorum educationis cura, consequens est, non modo publice seligendos educatores, ac magistros esse, sed summum quoque magistratum, qui educationi, & educatoribus ipsis præsit, constitui oportere, eumque sapientissimum, neque minora ei stipendia tribui, quam quæ majoribus magistratibus in civitate tribuuntur, parique eum his eum dignitate, & honore frui; quod enim munus rei publicæ afferre majus, meliusve possumus, quam si docemus, atque erudimus juventutem his præsertim moribus, atque temporibus, quibus ita prolapsa est, ut omni studio ræfragenda, coercendaque sit? Iis porro puerorum educatoribus, qui cæteris præcellere visi fuerint, merita præmia tribuenda sunt, ii omni honore afficiendi, atque ad ampliora munera evehendi sunt, ut tum ipsi, tum cæteri ad hoc sanctissimum munus quam diligentissime implendum impellantur, incen-

dan-

danturque. Neque minor educationis fœminarum, quam marium a legislatore cura habenda est. Platonis lex est (a). *Ne dimidia generis humani portio marcescat inutiliter, pereatque, iisdem tam masculi, quam fœminæ artibus, exercitiisque subigantur.* Itaque arma quoque tractare vult mulieres, sed Plato civitatem militarem adornabat. Illud quidem nonnulli nostræ ætatis Philosophi, iique clari, & nobiles contendunt, iisdem litteris, ac scientiis, omnibusque artibus, quibus viri instituuntur, fœminas quoque erudiri, docerique oportere. Nihil nos hac de re disputabimus, sed quod apud omnes constat, illud est, virtutes, quibus florere mulieres potissimum debent, esse pietatem, castitatem, verecundiam, lenitatem, fidem, prudentiam, æconomiam, in primis vero castitatem; ex mulierum enim impudicitia multæ familiarum lacrymæ. Cæterum difficile dictu est, ex fœminarum educatione recte instituta quam multæ, ac magnæ utilitates consequerentur; ita enim natura comparatum est, ut viri nunquam non fœminis placere cupiant, earumque amorem, existimationemque sibi demereri: quod adeo verum est, ut non nulli se ferme ab eis regi, gubernarique sinant: ex quo intelligimus magnam partem hominum non aliam futuram esse, quam qua-

(a) *De Legibus VII.*

quales foeminae eos esse velint. Si igitur cupimus, plures magnos, ac sapientes esse viros, virtuteque praestantes, foeminae primum docendae sunt, quid sit sapientia, quid virtus, atque animi magnitudo: quod cum didicerint, ac cum probe, recteque institutae sint, tum vero fiet, ut non venustatem modo, non formam corporis, sed ingenium viri, sed sapientiam, virtutemque animi diligant, eosque, qui aliis virtute antecellant, ac praecclare de republica mereantur, caros habeant, omnique honore prosequantur. Quot autem, & quam praecclara facinora facturi essent multi, ut gratia apud foeminas, & auctoritate valerent, si hoc quoque incitamento leges, ut ad virtutem accendantur homines, uterentur! Nulla ferme aetate magis quam hac nostra de educatione tum marium, tum foeminarum a Philosophis accurate, copioseque disputatum est, suntque plurima hanc in rem eximie cogitata, ac scripta praecclare. Sed frustra omnia sunt, nisi, qui civitatibus praesunt, ea re ipsa praestare conentur; quid enim philosophae sententiae prosunt, si eorum, qui rempublicam gubernant, ignava opera sit?

XII. Sed & illud bonis moribus serendis, tuendisque non modo adolescentium, sed omnium omnis aetatis hominum utilissimum esset, quemdam veluti morum codicem, sive librum elementarem condi, in quo non
mo-

modo potissima christianæ Religionis dogmata, sed præcipua quoque morum præcepta, atque hominis, ac civis officia ita tradantur, ut non minus perspicue & breviter, quam accurate, graviterque scripta sint. In hoc autem ostendendum est, quid sit homini tributum natura, cujus muneris colendi, efficiendique causa nati, & in lucem editi simus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. Ostendendum itaque, hominem præclara quadam conditione generatum esse a supremo Deo; solum enim esse ex tot animantium generibus, atque naturis participem rationis, & cogitationis, cum cætera sint omnia expertia: porro cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexisse, ad coelique conspectum excitavisse, modulationem quoque vocis ei datam esse, & orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis: nos ad justitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse jus: nullam esse gentem, quæ non justitiam, non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficii memorem diligat, nullam, quæ injustos, quæ superbos, quæ maleficos, quæ ingratos non aspernetur, non oderit (a): justitiam porro omnis nostræ vitæ, atque adeo omnis societatis fundamentum esse, injustitiam contra

e pe-

(a) *Cicero de Legibus Lib. I.*

pestem esse, atque perniciem generis humani: jura nos ita partiri debere, ut sciamus, alia esse Dei, alia nostri, alia aliorum: Deum esse omniscium, omnipotentem, optimum, beatum, justum, sanctum, rerum effectorem omnium, servatoremque, ac moderatorem, ejus vi, ratione, potestate, mente, numine naturam omnem regi: cum ad tantam majestatem accedimus, caste, & sancte accedendum esse, puro scilicet, integroque animo, & moribus, purum autem esse animum, moresque, cum legi æternæ congruant: corpora quidem nostra interire, sed animos immortales esse: Deum optimum maximum bonis præmia, impiis, ac scelestis poenas tribuere pro cujusque merito; ut enim virtutes remunerari, ita vitia punire, sapientissimæ ejus providentiæ esse: jura sua quemque servare oportere, in vitam, ac valetudinem suam nihil cuiquam hostile aggredi licere: ut valeamus, beneque simus animo, & corpore, curandum esse, id nobis legem illam supremam præcipere: ita excolendum animum, corpusque, ut nobis, aliisque præsto esse possimus, ignavos, inertesque homines in naturæ leges peccare: aliorum jura, seu illa ingenita, ac primæva sint, seu postea enata, ac quæsita, sarta tecta a nobis servari debere, nemini ea tangere, aut violare licere: esse quoque jura civitatum, esse imperantium, imperantes jurium cujusque mode-
ra-

ratores esse, custodes, vindices, eos esse populorum parentes, divinam gerere administrationem, Deo caros esse, itaque sacrosanctos esse, omnesque, qui sub eorum imperio sunt, eis parere debere: hæc naturæ dogmata non papyro, non membranis, neque æreis tabulis, sed animo insculpenda; æterna enim esse (a). Hæc atque alia plurima in eo codice, aut libro, quem dicimus, perspicue scribi, explanarique oporteret, librum autem non modo in urbibus, verum etiam in pagis, vicisque evulgari, eum ex suggestu ab ecclesiarum Rectoribus populo recitari, eum denique curandum est, ut in scholis ediscant pueri, puellæque omnes, ac memoriæ mandent uti carmen necessarium, quemadmodum olim Romæ leges decemvirales: ita autem fiet, ut cives hæc morum, disciplinæque præcepta teneant tanquam elementa quædam in mente defixa, atque in succum, ac sanguinem conversa; quorum quidem præceptorum studio nihil esse potest præstantius, nihil utilius; hoc enim

*Æque pauperibus prodest, locupletibus æque
Æque neglectum pueris, senibusque nocebit.*

XIII. Bonis moribus, postquam sati, creatique sunt, servandis, vivendique legibus,

(a) *Ant. Genuensis Metaphys. P. IV. Cap. XV. §. 58.*

bus, ac disciplinæ tuendæ nihil magis utile, ac magis salutare est quam ea, quæ a veteribus Græcis, ac Romanis præclare instituta erat, morum censura. Neque mores solum turpes, aut flagitiosos censores notabant, sed sumptus quoque immodicos, incuriam, segnitiamque civium in rebus suis curandis. Sunt in veteribus Romanorum monumentis repertæ animadversiones, & notæ censoriæ plures memoria dignæ: *Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque araverat, neque purgaverat, sive quis arborem suam, vineamve habuerit derelictui, non is sine pœna fuit, sed opus erat censorium, censoresque ærarium faciebant* (a). Hoc præclarum, sapiensque institutum cur nos quoque non imitamur, jubemusque, ut is, qui notatus sit a censoribus, aliqua pœna afficiatur, donec ad frugem redierit, moresque malos mutaverit melioribus? Multa sunt animi vitia, ac turpitudines, quæ licet proprie crimina non sint, notari tamen a censoribus, multarique oportet, nemoque erit, qui non fateatur, ebrietatem, crapulam, desidiam, luxuriam, ac cætera ejusmodi recte coerceri posse, præsertim si nimium serpant; quum & civium animos emolliant, & agriculturam, industriam, omnesque utiles artes pessumdent, neque

(a) *A. Gell. Noct. Att. Lib. 4. cap. 12.*

que modo privatæ, sed etiam publicæ felicitati noceant. Et sane multi quoque nostræ ætatis viri doctissimi existimant, hoc censorum munus in omni bene constituta civitate esse oportere; semper enim cavendum est, ne publica disciplina labatur, neve nova aliqua labe inficiantur civium mores. Præsertim vero ebrietas ab omni bene morata civitate expellenda est; nam ebrietas est animo æque ac corpori exitiosa. Vinum ut remedium nobis datum esse ait Plato ad emolliendam animorum duritiem, curasque pellendas, atque ad corpora refocillanda, at vinum intemperanter sumptum ut venenum tributum esse ait ad vindictam generis humani (a); ebrietas enim suppeditat sæpe arma inermi, timido audaciam, & interdum perturbationem inducit in rempublicam, ea rationis imperium excutit, & fræna cupiditatibus laxat: ex quo fit, ut vino madidi plura sæpe crimina admittant, quæ nisi ebrii fuissent, admisissent profecto nunquam. Cæterum animadversiones, ac pœnæ, quas diximus, non aliud spectare debent, quam ut ii, qui peccarunt, meliores fiant, & quos virtutis amor a vitio non retrahit, eos disciplinæ rigor coerceat.

XIV. Sunt ingeniis nostris semina innata virtutum, ut ait Tullius, quæ si adolesce-

(a) *Plato Lib. I. de legibus.*

scere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret, nunc autem simul atque editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo pravitate, atque in summa opinionum perversitate versamur, ut pene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Accedunt etiam poetæ, qui cum magnam speciem doctrinæ, sapientiæque præsetulerint, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus (a): at nulli magis poetæ audiri, & inhærescere penitus in mentibus solent, quam quorum poemata, aut fabulæ in theatri aguntur. Veteres sunt querelæ, insolentium illa, dissolutarumque cupiditatum licentiam pessimis exemplis in animos hominum inducere, & pestem esse, atque perniciem morum. Non est quidem omnis oblectatio e civitate pellenda, neque, cum cives jucunditati, & animi relaxationi se dare volent, id eis vetari debet. Plebem quoque ipsam assiduus operibus lassatam, durisque fessam laboribus nihil obest, quominus sinamus etiam in theatro relaxare animum interdum, oblectarique posse; cantus enim, fabulæ, choreæ, & cætera ejus generis ad animi requiem comparata sunt, remissionesque istæ, & quietes sunt plane necessariae ad humanæ vitæ misérias levandas; sed non debent illæ esse profusæ, nec im-

a) Cicero *Tusculan. Lib. III.*

immodestæ, neque patiendum, ut theatra, aut quæ in eis aguntur fabulæ, frangant, corrumpantve hominum animos, neve cupiditates, ac libidines incendant, aut alant. Imo illud a legislatore curandum est, ut theatra non modo non sint vitiorum schola, sed sint disciplina morum, atque virtutis, utque innoxia voluptatis illecebra civium animis vera, & salubria præcepta inserantur ex illustrium virorum exemplis. Quamobrem ita compositæ esse fabulæ debent, ut in iis omnia, quæ vana, quæ inepta sunt, quæ homine indigna, veluti delicati mores, atque effœminati, desidia, ignavia, loquacitas, futilitas, vanitas, petulantia, aliaque ejusmodi irrideantur, omnique sale perfricentur, vitia autem animi, iracundia, intemperantia, improbitas, turpitudines, flagitia reprehendantur, vituperentur, neque unquam in scenam proferantur nisi meritis punita pœnis, aut omni dedecore, & ignominia affecta, contra vero pietas, patriæ charitas, continentia, temperantia, prudentia, fortitudo, justitia, excel-sitas animi, cæteræque virtutes laudibus extollantur, iisque solum homines beatos effici ostendatur. Non sane desunt nobis poemata, ac fabulæ eximia arte conscriptæ a præclaris viris, qui prodesse simul, & delectare probe norunt, atque utile dulci miscentes omne tulerunt punctum; sed quoniam

Scribimus indocti, doctique poemata passim,
sunt

sunt quoque plura hujus generis futilia, & inania, & perquam inepta, tum & ludicra, & obscœna, & inhonesta, omnique labe contaminata. Quare hæc e civitate exulare jubendum est, ac perpetuis tenebris damnanda sunt, uti sæculi incommoda, ac venena, neque alias in theatris permittendum est agi fabulas nisi eorum, qui præclare conati sunt

*Simul & jucunda, & idonea dicere vitæ
Lectorem delectando, pariterque monendo.*

XV. Nihil magis in animos hominum præsertim teneros, ac molles influere quam varios canendi sonos, quorum dici vix potest, quanta sit vis, docet Plato, eique assentitur Cicero (a) nam musices, inquit, & languentes incitat, & languefacit excitatos, & tum remittit animos, tum contrahit, civitatumque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum servare modum, quarum mores lapsi ad mollitiem pariter sunt immutati cum cantibus, aut hac dulcedine, corruptelaque depravati sunt. Musicam Poetæ ajunt Deorum munus esse, quod datum hominibus sit tum ad temperandos eorum mores, feritatemque leniendam, tum ut oblectatione, atque hilaritate perfusi amittant identidem, abjiciantque tristem miseriarum ærum-

(a) *De Legibus Lib. II.*

ærumnarumque suarum memoriam. Tria potissimum spectabat vetus Græcorum musica; modo enim ut Deorum cultum, pietatemque, ac gratum in eos animum excitaret, modo ut fletum, miserationemque alienarum calamitatum commoveret, modo ut ad prælium adversus hostes, ac pugnam homines impelleret, incenderetque. Et in his quidem diversi erant pro cujusque rei indole soni, atque concentus. Quam autem magna pareret Græcorum musica, satis ex veteribus historiis discimus; ea namque animos hominum agitare, commovere, flectere solebat, ac ducere quocunque vellet, & modo extollere, & ad virtutem incendere, modo ad fletum, lacrymasque movere, modo ad iram, & ad pugnam concitare. Plures viri clarissimi de vetere Græcorum musica disseruerunt, & quoniam cum poesi conjuncta erat, quantum in animos hominum influeret, ostenderunt, ut in eos pietatem, prudentiam, fortitudinem, cæterasque virtutes omnes induceret: sed notum est, quantopere progressu temporis Græcorum musica corrupta, depravataque fuerit; cum exuta antiqua simplicitate mollis, & effæminata esse cæpit, & voluptatum tantum, libidinumque ministra. At illud verissimum videtur esse, nos antiquæ musicæ leges minime tenere, neque quibus ea regulis regeretur, satis scire, idque solum ex historiis nobis innotescere, quam mirandum ea in
mo-

modum animos hominum commoveret, concitaret, incenderet, flecteretque quo vellet: quod quidem cum nostra hæc musica non efficiat, consequens esse videtur, in nova non eandem ac in antiqua inesse vim ad animos hominum moderandos, regendosque. Nihilominus tamen minus vir quidam scientiæ musicæ peritissimus, qui novis eam inventis auxit, non ita pridem ostendit præclaro edito libro, posse eam ad pristinam dignitatem revocari, ac nos quoque posse a musica, præsertim si cum apta poesi conjuncta sit, uberrimos fructus, utilitatesque consequi ad mores hominum informandos, virtutesque animis inserendas, si in id serio incumbere velint artis magistri, conarique, ut sit potius administra virtutis, quam voluptatis. Quod quum ita sit, nemo erit, qui non intelligat, omni studio a legislatore nitendum esse, ut id ipsum, si fieri possit, assequatur. Quid enim præclarius, quid præstabilius, quam homines non disciplina modo, & præceptis, sed sonis quoque, ac musicis concentibus jucunde, suaviterque ad virtutes rapi, inflammari, incendi? De saltationibus, aut choreis disputant rerum moralium scriptores; sunt autem plurimi, qui eas vehementer improbant, uti instrumenta luxuriæ, atque irritamenta libidinum; ajunt enim omnis licentiæ, ac lasciviæ in eis esse fomitem, ac latam intemperantiæ, ac luxuriæ januam aperiri incautæ
ju-

juventuti. Verum haud desunt sapientes viri, qui choreas etiam inter viros foeminasque minime turpes putant, ajuntque fieri non posse, ut supremo Numini haud placeat oblectatio, corporumque exercitatio innoxia, imo saluti, ac valetudini tuendae utilis. Et vero quum nunc moribus nostris choreae in publicis locis agitentur, magnaue hominum frequentia, & quidem artificio, numero, ac ratione ducantur, publice, ac palam, atque in oculis omnium, vix ulli videtur licentiae, aut lasciviae locum fore, sed omnia caste, & decore, & verecunde fieri. Sed modus tamen choreis, tempusque statui deberet, neque sinendum, ut in totam noctem immoderate ducantur; neque enim somno, qui diurnorum laborum requies est, facile sine salutis noxa carere possumus. Caeterum saepe ego admiratus sum praecclarum illud responsum, quod a celeberrimo Fenelonio Archiepiscopo Cameracensi datum fuisse fertur Parocho cuidam apud eum glorianti, se choreas omnes in paraecia sua sustulisse; ita enim illi vir pientissimus, idemque doctissimus, ac sapientissimus respondit: nos quidem, inquit, qui Ecclesiae sacris addicti sumus, a saltationibus, choreisque abstinenceamus, at reliquos mortales choreas sinamus ducere, neque aegro feramus animo, posse eos interdum vitae humanae aegritudinum, malorumque suorum oblivisci.

XVI. Dictum est antea, otium, aut desidia omnium esse parentem & altricem vitiorum, maximique propterea ad avertenda delicta momenti esse ab otiosa, ac desidevita avocare cives; nulla est enim vel nequissimi hominis amplior custodia, quam quotidiani operis exactio, nihilque verius est illo M. Catonis oraculo, *nihil agendo homines male agere discere*. Qua ratione plebei homines ab otio ad opificia, artesque, ad agrorum culturam, utilesque labores allici, adigique debeant, ante diximus: verum quomodo nobis cum hominibus nobili loco natis agendum erit, quorum ingens ubique turba est, qui neque agros colere, neque opificia exercere, neque utilia opera facere assueti sunt? Horum profecto nimium multi sunt, qui vitam silentio transigunt veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit, neque aliud sunt, paucis exceptis, quos æquus amavit jupiter, quam numerus, & fruges consumere nati. Non alia ratione nobiles ab otio, ac desidia avocandi videntur, quam si ad litterarum, scientiarumque studium impellantur, atque ad id propositis præmiis, & gloria incendantur. Id autem ut assequamur, primo curandum est, ut voce, ac scriptis palam omnibus fiat, quam ingens sit eorum pravitas, qui dediti corporis gaudiis per luxum, atque ignaviam ætatem agunt, ingenium vero, quo neque melius, neque amplius

plius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt, cum præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur (a). Post hæc autem lycæa, aut gymnasia in singulis urbibus instituenda, atque in unaquaque facultate doctores, præceptoresque, & ii quidem doctissimi, atque ingenio præclari constituendi, ut in omni scientiarum genere excoli, atque erudiri adolescentes possint. Sunt ea quidem apud omnes cultas gentes sapienter instituta, sed eorum augeri numerum, eaque in unaquaque provincia institui oporteret, ne adolescentes in longinquas civitates migrare cogantur ad addiscendam sapientiam; ubi enim aut jucundius morari quam in patria, aut pudicius contineri, quam sub oculis parentum, aut minore sumptu quam domi quisquam potest? Quamobrem prudenter municipibus suis suadebat Plinius junior (b) *ut quod prius in habitationes, in viatica, in ea omnia, quæ peregre emuntur, impendebant, adjicerent mercedibus præceptorum.* Postquam autem in gymnasiis adolescentes legitimum studiorum tempus expleverint, ut ad scientias, litterasque excolendas per omne vitæ tempus alliciantur, nihil validius est, quam litterarias societates institui, quarum
qui-

(a) *Sallust. de Bell. Jugurthin. pr.*

(b) *IV. Epist. 13.*

quidem plures in clarioribus Europæ urbibus institutæ sunt ingenti rei publicæ bono, in quibus ea quoque, quæ ad rectam agrorum culturam, artesque perpoliendas, perficiendasque pertinent, quærentur, docenturque; ex hoc enim fit, ut nobilium virorum multi non desidia bonum otium conterant, sed scientiis, atque artibus humano generi utilibus operam dent, & quibus in locis turpitudinum, & flagitiorum materies antea, & scaturigo esse solebat, in iis nunc sit ingenii, & doctrinæ, bonarumque artium palæstra. Neque vero ob id solum excolendæ sunt litteræ, ac scientiæ, ut cives ab inertī, otiosaque vita avocentur, verum etiam quod verbis vix dici possit, quantæ ex eis utilitates, quamque uberes consequantur. Qui enim illis fuerit imbutus, ut Tullii verbis utar, (a) cum cœlum, terras, maria, rerumque omnium naturam perspexerit, eaque undē generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale, & caducum, quid divinum, æternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantem, & regentem Deum prehenderit, seque non unis circumdatum mœnibus popularem alicujus definiti loci, sed civem totius mundi quasi unius urbis agnoverit, in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu, & cognitione tum totius, tum nostræ
na-

(a) *De legibus Lib. I. 22. seqq.*

naturæ, quam ipse se moderabitur, quam justitiæ, & pietati obsequens erit! Atque hæc omnia quasi sepimento aliquo vallabit disse-
rendi ratione, veri, & falsi judicio, scien-
tia, & arte quadam intelligendi, quid quam-
que rem sequatur, & quid sit cuique con-
trarium: cumque se ad civilem societatem
natum senserit, non solum illa subtili dispu-
tatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa
latius perpetua oratione, qua regat populos,
qua stabiliat leges, qua castiget improbos,
qua tueatur bonos, qua laudet claros viros,
qua præcepta salutis, & laudes apte ad per-
suadendum edat suis civibus, qua hortari ad
decus, revocare a flagitio, consolari possit
afflictos, factaque, & consulta fortium, &
sapientum cum improborum ignominia sem-
piternis monumentis prodere. Quæ res cum
tot, tantæque sint, quarum parens est, edu-
catrixque sapientia, facile potest perspicui,
quantum scientiarum, litterarumque studium
hominum generi sit salutare, quantumque ad
id ipsum, quod quærimus, ad avertenda sci-
licet crimina, & ad bonos mores, virtutes-
que serendas prosit. Contra vero nemo est,
qui ignoret, tum infanda facinora fieri, tum
maximas hominum ab hominibus calamitates
existere, cum inculta, aut neglecta ratio bru-
tescit; inculta enim, ac neglecta ratione im-
probi affectus, cupiditatesque dominantur,
necesse est, ex quarum imperio omnia sce-
le-

lera, & omnia ferme, quæ patimur, mala profluunt. Constat præterea ad cupiditates coercendas, & ad delicta prohibenda, vitamque hominum quietam, & beatam inventas esse leges, sine quibus nulla coire societas, neque esse potest. At leges, quæ cuique civitati recte accomodatae sint, quæque utiles, salubresque sint, nunquam condi poterunt sine sapientia, neque sapientia sine litteris constare potest: imo nihil est inter homines, quod majorem sapientiam, atque artium, & scientiarum opem desideret, quam ars leges condendi.

XVII. Quam magnæ, ac quam multæ ex scientiis, ac litteris utilitates nobis oriantur, nemo erit sanæ mentis homo, qui non agnoscat; sed illud tristissimum est videre, multa quoque ex eis, aut ex pravo earum usu nata fuisse mala; falsæ enim opiniones, falsæque sententiæ non paucæ circa religionem, ac circa civile imperium exortæ, evulgatæque fuerunt, æque pestilentes, ac contagiosæ non sine ingenti rei publicæ malo; nam vel unus liber malus intra paucos dies urbes, ac provincias peragrat, hominumque animos inficit. Præclara lex Platonis: *Ne cuiquam scriptum in lucem edere legumlatorum injussu liceto*. Profecto scriptor, qui cogitata sua in vulgus emittit, quidam veluti orator est, qui advocata concione ad populum verba facit, ut eum doceat, moveat, im-

impellatque, quo velit. At in bene constituta civitate nemini licet in rostra conscendere, & ad populum concionari, nisi magistratum gerat, eique hoc munus publice demandatum sit. Nemini igitur licere debet scripta sua proferre, & evulgare, nisi publica auctoritate hæc ei facultas data sit, & nisi prius constituti hac de re iudices, censoresque ea viderint, atque approbaverint. Quod autem nuper ingenti voce quidam clamare cæperunt, liberam omnibus, atque indefinitam facultatem esse oportere cogitata sua edendi, id uti periculi plenum, imo uti summo opere noxium omnino improbandum est; neque enim satis est, ut illi putant, in eum, qui quid impii, aut noxii scripserit, postea animadvertere; nam mala, quæ ex improbis, ac seditiosis libris oriri possunt, consultum est magis præcavere, ne fiant, quam iis, postquam evenerint, remedium quærere, aut pravi scripti auctorem sero punire. Itaque libri omnes, qui pietati, ac religioni, quive publicæ tranquillitati quovis modo adversantur, quive verecundiam, pudicitiam, aut bonos mores lædunt, ne unquam in civitate nostra edantur, neve qui alibi editi sunt, fines nostros ingrediantur, diligentissime cavendum est: si vero jam furtim ingressi sint, omni opera conquirendi sunt, flammisque tradendi. Quum vero vix fieri possit, ut om-

f

nes

nes conquirantur, atque habeantur, opera danda est, ut malo, quod oriri ex iis posset, illico apta medicina afferatur, quæ quidem in eo posita erit, ut novi errores a sapientibus viris luculenter refellantur. Et refellentur quidem; nam tanta semper vis est veritatis, ut nullis machinis, neque cujusquam hominis ingenio, aut arte subverti possit: atque ex hoc ipso palam fiet, quanta philosophiæ, ac scientiarum, litterarumque utilitas sit.

XVIII. Cæterum ut non modo ad litterarum studia impellantur cives, ii præsertim, qui nobili, aut honesto loco nati sunt, sed ad omnem virtutem, ac præclara facta, nihil magis a legislatore curari debet, quam ut amore gloriæ eorum imbuantur animi, hacque pulcherrima flamma incendantur. Itaque summo studio nitendum, ut omnes discant, intelligantque, quoniam vita, qua fruimur, brevis est, nihil præstantius esse, quam memoriam nostri quam maxime longam efficere; mortem enim omnibus natura æqualem esse, oblivione tantum apud posteros, vel gloria distingui, præclaram faciem, magnas divitias, ad hoc vim corporis, & omnia alia hujusmodi brevi dilabi, sed ingenii egregia facinora sicuti animam immortalia esse, in magna autem copia rerum aliud alii naturam iter ostendere, in primis vero pulchrum
esse

esse bene facere rei publicæ, vel pace, vel bello clarum fieri licere (a); quanquam vero multa virtuti præmia tribuantur, ex omnibus tamen amplissimum præmium esse gloriam: hanc unam esse, quæ, ut ait Tullius, brevitate vitæ posteritatis memoria consolatur, quæ efficit, ut absentes adsimus, mortui vivamus, hanc denique esse, cujus gradibus homines *in cælum videantur ascendere*. Hæc, atque alia his similia si pueri, atque adolescentes in scholis identidem doceantur, hæc si viris quoque assiduo prædicentur, si continuo ob oculos ponantur illustrium, & magnorum virorum exempla, qui quanquam tot sæculis antea nati sint, adhuc per omnium ora celebrantur, vix ambigendum videtur, quin multi hæc audientes, considerantesque honoris, ac gloriæ cupiditate incensi virtutis viam ingressuri sint; trahimur enim omnes laudis studio, & optimus quisque maxime gloria ducitur. Illud vero in omnibus civitatibus diligenter curandum est, ut virtus honore, ac præmio non careat. Felix ea civitas, in qua præmia virtuti, honoresque tribuuntur. Honores autem, ac rei publicæ munera itatribuenda sunt, ut cujusque ingenium magis cuique muneri aptum esse videatur; constat enim *esse viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum, linguæque certamina*

(a) *Sallust. de Bell. Catilin.*

*na rudes, ea ingenia consularia esse, cal-
lidos, solertesque juris, atque eloquentiæ con-
sultos urbi, ac foro præsides habendos, præ-
toresque ad reddenda jura creandos esse (a).*
Maxime autem cavendum, ne munera, hono-
resque dentur indignis, neve minus digni di-
gnioribus anteferantur; boni enim, si negli-
gantur, segniores fiunt, defervet æmulatio,
plusque nocet; uni honorem non meritum
contulisse, quam prodest, centum consecutos
merita præmia esse. Non igitur natalium
splendor, non opes, non divitiæ, si sint a vir-
tute sejunctæ, ad honores adipiscendos, sed
sola virtus, atque in rempublicam merita pro-
desse debent, ut patere honoris viam cuncti
sciant, nec generi, sed virtuti gloriam tri-
bui. Itaque pessima illa rei publicæ condi-
tio, in qua nobilitas summos honores, ac ma-
gistratus inter se quasi per manus tradit,
novus nemo tam clarus, neque tam egregiis
factis, quin ille indignus honore, & hic quasi
pollutus habeatur, homines autem veteris pro-
sapiæ, & multarum imaginum, quanquam
nullo neque ingenio, neque sapientia, aut
virtute sint, attamen omnes honores non ex
merito, sed quasi debitos repetunt. Nihil
profecto minus expedit rei publicæ, nihil
quoque magis iniquum est, quam a summis
honoribus, ac dignitatibus eos arcere, quo-
rum

(a) *Liv. X. cap. 22.*

rum domos, aut atria non exornent veteres ceræ, quantumvis sint virtute præstantes; sunt enim non modo nostræ, sed cunctarum ferme gentium historiæ plenæ exemplorum, homines humili loco natos præclaris factis, maximisque in rempublicam meritis immortales factos esse. *Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato ille Marius evasit, qui Africam subegit, Jugurtham Regem ante currum egit, qui Teutonorum, Cimbrorumque exercitus delevit* (a). Aliud autem est virtutis præmium longe præstantius, cum scilicet præclaris viris sive adhuc viventibus, sive jam fato functis, publico decreto imagines, aut statuæ ponuntur ad memoriam eorum sempiternam. Quam veteres Græci sapientes, qui, ut civibus bene de republica meritis honorem tribuerent, ubique statuas eorum, imaginesve ponebant in Foro, in Theatris, in Templis, in celebrioribus locis, ut perpetua essent virtutis præconia, ac grati animi monumenta! Ibi licet mortui Pericles, aliique summi viri spiritum ducebant, vivebantque immortales. Ludi quoque solennes instituti ad virorum fortium facta celebranda, virtutesque laudandas. Neque vero id modo æquum, rectumque visum est, ut
bene

(a) *Valer. Max. Memorab. Lib. VI. c. IX.*

bene meritis viris remunerationem, præmiumque virtutum tribuerent; nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est, verum etiam utilissimum id fore rei publicæ existimatum est, ut omnium civium tum præsentium tum futurorum animi ad virtutes eorum imitandas, æmulandique studium impellerentur amore laudis incensi, ac spe paræ gloriæ consequendæ. Hoc quoque a Romanis sapienter factum est: quanta autem utilitate, & fructu satis nobis inter cæteros enarrat Sallustius (a) *Sæpe, inquit, audiivi Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi, scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in se habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam adæquaverit. Præclara igitur, quæ quibusdam in civitatibus nuper instituta est ædis illius, quam Templum gloriæ appellant, dedicatio, in qua illustrium virorum imagines, aut statuæ ponuntur; ita enim fit, ut eximii viri, qui dum terras, hominumque genus colunt, sæpius plorare debent, speratum suis meri-*

(a) *De bell. Jugurth.*

meritis favorem haud respondere, saltem post mortem præmia laborum ferant. Verum quid refert, inquires, postquam vivis nulla præmia tributa sunt, honorem haberi mortuis?

Id cinerem, & manes credis curare sepultos?

Profecto sapientes viri non ignorant, invidiam supremo tantum domari fine. Quanquam ergo interdum videant se inhonoratos, atque inglorios vitam agere, tamen posteritatis eos memoria consolatur; cogitatione enim futura perspiciunt, sciuntque se mortuis magis justos futuros esse homines, meritumque tum sibi honorem delaturos: quæ quidem spes, aut præsensio erigit eorum animos, impellitque, ne arduam virtutis viam deserant (a). Cæterum
illud

-
- (a) Sapienter Angli præstantioribus ingenio, ac doctrina viris, aut rerum gestarum gloria claris eum solent, postquam vita functi sunt, honorem tribuere, quem ante illos nulla gens alia tribuit; eorum enim cineres non communibus tumulis, ut alibi fit, conduntur, sed in Templo maximo, in quo Regum sepulcra sunt, monumenta eorum conspiciuntur. Qui autem Templum ingrediuntur, dum in sepulcra Regum vix flectunt oculos, ad illustrium virorum imagines aut sepulcra venerabundi subsistunt, eorum eximia facta, aut scripta admirantes, ac veluti agentes:

..... *Manibus date lilia plenis
Purpureos spargam flores.*

illud sedulo cavendum est, ne cui ad gloriam nisi virtute grassari liceat, neve cui indigno, gliscente adulatione, ad templum, de quo diximus, aditus pateat, sed in illud ii tantum recipiantur, qui ob magnam virtutem animi, aut præclara facta, vel scripta hoc honore omnium sententia digni sunt, neque ii solum qui bellicis laudibus, sed & qui urbanis præclari fuerunt; sunt enim multæ res urbanæ majores, clarioresque, quam bellicæ, suntque domesticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus plus etiam quam in his studii, operæque ponendum est. Verum quid inquires, hæc ad prohibenda delicta, atque ad civium mores informandos valent? Imo vero hæc quoque quam maxime valent; quo major enim est in civibus virtutis amor, & quo majus laudis, & gloriæ studium, eo major quoque vitiorum, criminumque aversatio esse solet, ac eo magis integri, ac sceleris puri civium mores sunt. Cur non igitur ab omnibus civitatum moderatoribus, iis, qui sive nostra ætate, sive olim de republica preclare meruerunt, in foro, ac celebrioribus locis statuæ ponuntur ex ære, aut marmore ad æternam famam nominis? hæc enim hominum animos vehementissime amore gloriæ incenderent, efficerentque, ut plurimi illorum imitatores esse, plurimi illorum laudes non assequi solum, sed si possint, etiam exsuperare vellent. Profecto in
ea

ea civitate, in qua honores magni non desint magnis viris, nec honoribus magni viri de futuri sunt. (a) Nemo civili sapientia clarior Augusto: is autem, ut ait Suetonius, *proximum a Diis immortalibus honorem memoriae ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent. Itaque & opera cujusque manentibus titulis restituit, & statuas omnium triumphali effigie in utraque Fori sui porticu dedicavit. Professus est ediçto, commentum id se, ut ad illos veluti ad exemplar & ipse, dum viveret, & insequentium ætatum principes exigerentur a civibus.* (b) Sed hæc satis sint de clarorum, ac fortium virorum præmiis. At plebeis quoque hominibus sua esse deberent industriæ, ac laborum præmia. Nimirum eis, qui sive in opificiis, utilibusque artibus exercendis, sive in agris colendis ingenio, ac solertia cæteris præcelluerint, aliquodtribuendum præmium esset non pecuniarium, sed quod virtutis esset, aut honoris symbolum, atque id quidem publice a magistratu in conspectu omnium civium, solemnique pompa, & apparatu adhibito. Præsertim vero agrorum cultoribus is honor haberi deberet; nihil enim agricultura uberior, utiliusque, nihil magis necessarium; nam,

(a) *Liv. Lib. 10. cap. 13.*

(b) *Sueton. in Octav. c. 31.*

nam, ut ait Columella, sine ludicris artibus, atque etiam sine causidicis olim satis felices fuere, futuræque sunt urbes; at sine agricultoribus nec consistere mortales, nec ali posse manifestum est. Quamobrem recte dictum est, agriculturam esse vitæ humanæ fulcimentum, atque omnium bonorum matrem. Porro virtuti quoque animi, morumque innocentiae, ac vitæ integritati præmium statui oporteret. Et me quidem legisse memini, morem quemdam vetustissimum, quo in pago quodam Piccardiæ quot annis rosa, nescio qua, publice in Templo donabatur ea puella, quæ modestia, pudicitia, prudentia, industria cæteris antecelleret, effecisse, ut illius pagi puellæ alias omnes vicinorum pagorum harum virtutum laude vincerent.

XIX. Quæ hætenus diximus, ad bonos mores, virtutesque animis hominum inserendas pertinere, eaque ingentem ad avertenda delicta habere vim, nemo vir sapiens inficias iverit: sed bonorum morum, virtutumque præcipuum fulcrum, & fundamentum est religio, ac pietas, de qua postremo loco dicere constitui, quod ea omnium maxima sit, ac potentissima criminum avertendorum ratio. Itaque in omni civitate primum religionis cura habenda est, legumque bene constitutarum caput est, ut legislator persuasum esse curet civibus suis, dominum esse omnium rerum, ac moderatorem Deum, eaque, quæ
ge-

geruntur, ejus geri vi, ac potestate, eundemque optime de genere hominum mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religionem, intueri, piorumque, & impiorum habere rationem. Utile id autem esse quis neget, cum intelligat, quam multos divini supplicii metus a scelere revocet, quamque sancta sit societas civium Deo immortalis interposito tum iudice, tum teste. *Habes*, inquit Tullius, *legis proemium*; sic enim hoc appellat Plato. Et profecto nemo est, qui non intelligat, leges civiles vitia, ac delicta punire non omnia posse, neque virtuti omnia, quæ meretur, præmia tribuere. Quod ergo efficere nequeunt leges, id efficit religio; hæc enim præmia virtuti, hæc pœnas peccatis, ac sceleribus quantumvis occultis tribuit; hæc majorem quam omnes hominum leges vim habet a criminibus avocandi, & ad recte facta vocandi. Nulla certe gens est tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiamsi ignoret, qualem habere Deum deceat, tamen habendum sciat; nam esse præstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suscipiendam, admirandamque hominum generi, & mundi hujus pulchritudo, & rerum cælestium ordo aperte declarant. Neque minus persuasum omnibus esse debet, animos hominum immortales esse, eosque morte accedente incolumes, & omnis corruptionis exper-

expertes in aliam vitam migrare, duplicem autem esse animorum post hanc vitam statum; alios enim felices, alios infelices esse; nam cum hic sæpe eveniat, ut bonis male, contra malis bene sit, necesse est, post mortem esse Dei iudicium, quo inter bonos, & malos discrimen statuatur. Hæc Socrates, hæc Plato, alique ethnici Philosophi sola ratione duce perviderunt, hæc nos cœlesti religionis lumine imbuti certissime novimus. Fuerunt quidem olim impii quidam homines, qui philosophorum sibi nomen perperam tribuentes omnino nullam habere existimarunt humanarum rerum procurationem Deum, & religionem omnem funditus tollere conati sunt: at fuerunt quoque Philosophi plurimi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui & esse Deum, & Dei mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censuerunt. Adversus eos, qui de Deo profane loquebantur, & infelicis cujusdam eruditionis specie cum ratione insaniebant, copiosissime præ cæteris disseruit Plato (a). Nihilominus nostris quoque temporibus sunt, qui cæca, atque immani vecordia vel potius nequitia omnem prorsus religionem tollere, omniaque si non manibus, at scriptis suis, Dei immortalis templa, & aras conantur evertere, & veteres illos, adversus quos disputat
Plato,

(a) *De legibus* X.

Plato, imitantes naturam in theatrum deducunt, quam Deo naturæ opifici opponant.

*Sunt, qui in fortunæ jam casibus omnia
ponunt,*

*Et mundum credunt nullo rectorè moveri
Natura volvente vices & lucis, & anni (a).*

Universam autem religionem non aliud quam hominum commentum esse ajunt, ut divino metu quasi vinculis constringatur civilis societas: adeo vero ob id sibi plaudunt profani homines, qui hæc effutire non verentur, ut philosophorum nomen sibi solis tribuendum putent, quasi id demum sit philosophari, animum exsolvere religionis metu, aliisque dicere:

*O genus attonitum gelidæ formidine mortis
Quid styga, quid tenebras, quid nomina
vana timetis?*

Sed ea est horum hominum nequitia, ac perversitas, ut jam nunc non rationibus, sed pœnis cum illis agendum videatur; nam esse Deum ex cœli, terræ, omniumque rerum, quæ in hac naturæ universitate insunt, contemplatione adeo manifestum est, ut qui id

ne-

(a) *Juven. Satyr. XIII. 86.*

neget, aut de eo dubitet, æque idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Qui vero Deum universi opificem omnium quoque rerum a se creatarum, & præcipue generis humani curam gerere negat, idem est, ac si neget esse Deum; qui enim nihil agit, esse omnino non videtur. Dixi, pœnis nunc potius quam rationibus cum illis agendum esse; nam ii civitatum omnium turbatores, eversoresque putandi sunt; qui enim religionem convellit, is civitatis, atque omnis societatis humanæ fundamenta convellit; nam, ut Cicero dixit, pietate adversus Deos sublata fides etiam, & societas humani generis, & una excellentissima virtus justitia tollatur, oportet, nec minus sapienter Plutarchus ait, facilius urbem condi sine solo, quam opinione de Diis sublata civitatem coire, aut constare posse. Error quoque non minus vetus quam pestilens ille est, quo ajunt, nullum natura constitutum jus esse, jura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus, & apud eosdem pro temporibus sæpe mutata, jus autem naturale esse nullum; omnes enim & homines, & alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri, proinde aut nullam esse justitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam; quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens. Omne itaque jus ex sola utilitate metiendum putant, illaque sæpe recitant.

*Jura inventa metu injusti fateare necesse est,
Tempora si fastosque velis evolvere mundi,
Nec natura potest justo secernere iniquum.*

Sed non defuerunt unquam sapientes viri, qui hanc quoque profanorum hominum insaniam late, copioseque refellerent, ostenderentque, non opinione, neque utilitate, sed natura constitutum esse jus: piscibus tantum, & feris, & avibus volucris datum esse, se mutuo ut devorent, at hominibus datam esse justitiam, quæ multo optima sit: hominem quidem esse animans, sed eximium animans, plenum rationis, & consilii: nihil autem utile esse unquam posse nisi quod justum, honestumque sit, neque posse utilitatem a justitia sejungi; non enim quod præsens tantum, ac transiturum commodum afferat, vere esse utile, sed quod in futurum tale sit, & ad diuturnitatem valeat, ut intelligere omnes debeant, e re sua esse, honeste vivere, alterum non lædere, & jus suum unicuique tribuere: hæc juris naturæ præcepta esse, hæc ab omnibus hominibus solius rectæ rationis lumine intelligi, rectam autem rationem veram esse legem, diffusam in omnes, constantem, sempiternam, quæ vocet, ut ait Tullius, ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat, huic legi neque abrogari fas esse, neque derogari ex hac aliquid licere, neque totam

totam abrogari posse, neque fore aliam legem Romæ, aliam Athenis, aliam nunc, aliam posthac, sed & omnes gentes, & omni tempore unam legem, & sempiternam, & immutabilem continere, unumque esse communem quasi magistrum, & imperatorem omnium Deum, illum legis hujus inventorem, disceptatorem, latorem, cui qui non pareat, maximas eum poenas esse daturum. Hæc, atque alia plurima ab eximiis viris omni tempore, atque hac præsertim ætate nostra præclare disputata, & adversus impios homines luculentissime demonstrata sunt. Frustra autem objiciunt, religionem multa inter mortales peperisse scelerosa, atque impia facta, plurima quoque, atque atrocia bella fuisse orta inter gentes ob id solum, quod diversam religionem colerent. Neque minus inter christianos populos de religionis capitibus dissidentes bella sæpe esse suscepta ajunt, eaque cruenta, & fæda, innumerosque præterea homines fuisse violatæ religionis obtentu judicio damnatos, & ferro, aut igne interemptos: quæ cum enarrant, illud identidem in ore habere solent:

Tantum religio potuit suadere malorum.

Frustra hæc, inquam, omnia objiciunt; nam nihil magis perspicuum est, quam non religioni tribuenda hæc esse, sed superstitionibus,

bus, falsisque opinionibus, quibus olim existimatum est, eos, qui a nostra religione dissiderent, uti inimicos Dei odio a nobis habendos, exterminandosque esse; quod falsum esse, tum recta ratio, tum ipsa christiana religio aperte docent. Itaque operanda est, ut vera religione, minimeque fucata imbuantur populi, veraque, & sincera pietate, atque ab omni superstitione remota, pravæ autem stultæque opiniones, quæcunque sint, ex hominum animis evellantur: quod ut assequamur, in id omni studio incumbendum est, ut sacrorum ministerio non præfiantur nisi docti, ac sapientes viri, & moribus, virtuteque præstantes. Cæterum ea eximia, ac præclara opera, quæ, uti diximus, adversus impios scripta sunt, curari debet, ut & typis recudantur, & in urbibus, oppidisque omnibus evulgentur, omniumque terantur manibus, contra vero impiorum libri, quorum nimis multi hoc præsertim infelici seculo lucem viderunt, opera danda est, ne civitatis nostræ fines ingrediantur, & si forte ingressi sint, aut in ea ipsa ortum hatuerint, ut omni cura conquirantur, cumenturque, aut æternis tenebris damnentur. Haud equidem ignoro, mansuros nihilominus esse aliquos, occultatos, abditosque, quin interdum libris exustis gliscere solere auctoritatem, famamque eorum

augeri (a). Sed quantavis fama fruantur libri vesani, ac pestilentes, nimium interest reipublicæ, foeda hæc exemplaria quam paucissima esse; quo minor enim eorum futurus est numerus, necesse est, eo minorem quoque ex eis corruptionem, contagionemque manare. Quod si forte scelesti, impiique homines novos in religionem impetus faciant, non satis est, eorum opera diligenter conquiri, flammisque tradi, sed præterea oportet, nefariis eorum conatibus a præstantioribus philosophis obviam iri, ab iis scilicet, quorum dextra hæc pergamæ strenue defendi possint; neque enim ferendum est, ut quicumque pro lubitu cum acerrimis hostibus ceramen ineant; plures enim sunt libri ad religionis causam tuendam editi ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis, in quibus nihil ferme præter pietatis studium laudaveris, & quorum auctoribus recte occinas:

*Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget.*

Imo cum desint vires, neque eorum laudanda voluntas est; nam imparibus dimicando viribus plus sæpe nocent, quam prosunt.
Ita-

(a) *Tacit. Annal. IV. c. 25.*

Itaque præstantiora ingenia allicienda sunt, iisque solis mandandum, ut in hanc arenam descendant: qui vero aliis depugnando antecellere visi fuerint, honore, & gloria afficiendi sunt; nihil enim omnium & populorum, & eorum, qui populis imperant, magis interest, quam religionem sartam tectam servari, eamque adversus improborum ausus defendi, ut quietam omnes, beatamque vitam agamus.

Neque vero audiendi sunt, qui putant etiam sine religione, sineque ullo Dei metu civitatem constare posse, eamque satis felicem futuram, ac satis cives humanarum poenarum formidine a sceleribus avocari; nam si sola poena deterret ab injuriosa, facinorosaque vita, quænam sollicitudo vexabit impios sublato poenarum metu? Quid vero faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, & judicem? quid in deserto loco natus quem multo auro spoliare possit imbecillum, atque solum? Noster quidem justus vir, ac bonus, qui Deum speret memorem fandi, atque nefandi, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet: is autem, qui nihil Dei judicium metuit, & metitur suis commodis omnia, facile videmus, quid sit acturus (a). Itaque stultissimum est, existimare solum legum civilium metum homines a crimini-

(a) *Cicero de Legibus I. 14.*

minibus advocaturum esse. Quæ quum ita sint, nihil magis pensi facient omnes civitatum moderatores, quam si infixum semper hoc mentibus habeant:

Religionis prima in republica cura esto;

hac enim potissimum societas humani generis continetur: hoc ratio, & eventa ostendunt, hoc populi, hoc nationes semper ita putarunt, hoc summi philosophi, hoc sapientissimi viri, qui respublicas constituerunt, qui urbes condiderunt.

Nihil igitur est indignius, quam eos, qui religionem convellere conantur, philosophos se audere dicere, ac sanctissimum hoc nomen usurpare; neque enim quicquam aliud est philosophia, si recte interpretari velis, quam studium sapientiæ. Quæ autem sapientia est, aut quid minus sapiente dignum, quam religionem labefactare, ac convellere conari? Nunquam ego satis mirari potui, præstantissimos fuisse ingenio, ac doctrina viros, qui & ingenio, & doctrina abutentes non modo de religione impie senserint, sed impia quoque sensa sua mandare litteris non dubitaverint, ut alios iisdem inficerent pravis, exitiosisque sententiis; qui enim fieri potuit, ut non saltem intelligerent, silendum de his rebus esse, omniumque interesse civitatum, & civium, ne opiniones religioni
ad-

adversantes, qualescumque eæ sint, proferantur in vulgus; nam qui tollere religionem student insanientis sapientiæ consulti, non philosophi, sed totius hominum generis hostes, atque inimici appellandi sunt, quippe qui civitates, quæ sine religione consistere nequeunt, evertunt, communemque generis humani societatem dirimunt. Hoc nihil aliud est quam urbis, in qua degas, mœnia diruere, eamque hostibus tradere, aut latrones, prædonesque convocare, ut eam diripiant. Imo dum hæc agunt, se ipsos sicariorum telis, atque scelestorum hominum vi, & insidiis jugulandos tradunt. Quamobrem & vere, & recte viderunt ii, qui existimarunt, etiamsi fingeremus, religionem, quam christiani profitemur, veram non esse (est autem profecto verissima) nullamque propterea fuisse hominibus religionem divinitus traditam, nihilominus debere omnes, qui sapiunt, religionem, quam a majoribus suis acceperunt, retinere, atque omni ratione defendere, vel saltem necesse tum fore, falsam aliam, fictamque religionem excogitari ad improborum scelera avertenda, tuendamque hominum inter homines societatem.

Profecto, si quis est, qui pravis, ac noxiis imbutus sententiis sit, eas tamen non evulget, illum admoneri, ac veritatis lumine adhibito errore liberari, quam puniri malim. Eos quoque, qui religionem a nostra diversam

sam profitentur, tolerari posse facile largiar, modo ne ea cum civili quiete, ac tranquillitate pugnet. At nequissimi homines, qui nullum natura constitutum jus esse ajunt, qui negant Deum esse, aut rerum humanarum curam gerere, qui hominum animos corporibus superesse negant, & neque ulla præmia virtutibus, neque ullas sceleribus pœnas esse futuras ajunt, hæc autem non modo sibi ipsis, sed & aliis omnibus persuadere conantur voce aut scriptis, hi profecto omnium civitatum pestes sunt, atque pernicies. Hoc igitur omne genus nocens, ac pestiferum ex hominum communitate ejiciendum est. Id veteres quoque populi probe perspexerunt. Diagoras, atheos qui dictus est, fuga pœnas sibi impendentes evasit. Abderites autem Prothagoras, cum dubitare se, utrum Dii sint, scripsisset, Atheniensium jussu urbe atque agro est exterminatus. Eandem postea Anaxagoras pœnam luit. Plato quoque severissime in impios homines animadvertendum censuit; legem enim tulit:

Religionem quoquomodo perturbare capitale esto.

Ego vero non eos quidem capite multari, sed comprehendi tamen, & in custodia haberi oportere existimo, caverique, ne unquam ex ea in libertatem eximantur, ut pestem, per-
ni-

niciemque sanis hominibus, qua eos inficere conati sunt, inferre amplius nequeant.

XX. Dictum est superius, in id omni studio incumbendum esse, ut sacrorum ministerio non nisi docti præficiantur, ac sapientes viri, & moribus, virtuteque præstantes; si enim tales sint, facile intelligere possumus, quantum moribus, virtutibusque animis civium serendis prosint parochi, & verbi Dei præcones. Sunt illi quidem in christianis civitatibus ubique constituti: sed utinam omnes hoc præstantissimo munere recte fungerentur; quod enim præstantius munus est, quam quod eis divinitus traditum est, educatorum populi, & præmonstratorum virtutis, & sapientiæ? At oratores sæpe ego audiavi, concionatoresque perquam imperitos, ineptosque, sæpe eos audiavi ex suggestu stulta, aut inania loquentes, sæpe quoque futili loquacitate, atque vano labore ea dicentes, quæ populus non intelligeret, aut quæ nullam ei essent utilitatem, fructumque allatura: quamobrem tacitus sæpe ingemui, doluique miseræ plebis vicem tam prave institutæ, simul autem intellexi minime nos mirari oportere, tantam alicubi esse vitiorum, ac criminum luem, cum populus tam malis interdum sit præceptoribus traditus; ut enim Plato ait (a) homo est animal natura cicur, sed sine disciplina

fe-

(a) *De Legibus VI.*

ferocissimum, atque immanissimum, ad omnemque libidinem profligatum: quod si ad naturæ bonitatem disciplina accesserit, tum vero mansuetissimum, & justissimum fit. Et sane vidi ego non nullis in pagis, quibus sorte obtigit parochus vera, ac solida doctrina imbutus, ac virtute præstans, industriam, laborum patientiam, temperantiam, justitiam, pietatem, ac cæteras virtutes coli, ibi satis opum, quibus commode alantur, vix non omnibus esse, ibique homines honeste, beateque vivere, præsertim si in eis non sint cauponæ, aliaque gulæ irritamenta, de quibus antea diximus. Quæ quum ita sint, utilissimum mihi videtur, parochis omnibusque verbi Dei præconibus non modo librum elementarem statui, in quo religionis dogmata, ac præcipua ecclesiæ, morumque præcepta doceantur, verum etiam concionum, aut sermonum quorumvis, quos ad populum habituri sint, exemplar eis tradi, neque sini, ut quisque pro libito, aut libidine sua ad populum verba faciat. At sunt, inquires, concionum, sacrarumque orationum libri plures eximii, iique typis cusi, atque in manibus omnium, quos sibi possunt, qui sacro addicti sunt ministerio, ad imitandum proponere, ex eisque præclara haurire exempla ad docendum, movendumque populum. Exstant quidem ejusmodi libri, sed plerique iis non utuntur, vel quod uti nolint, vel, si maxime
ve-

velint, quod probe uti nesciant. Itaque ex eis deligendi essent optimi, vel ex optimis unum, aut plura concinnanda exemplaria, jubendumque, ut iis solum neque aliis utantur, eaque solum memoriæ mandent, recitentque ex suggestu, quam maximo possint ardore animi, quicunque de rebus divinis ad populum dicturi sunt; ita enim fiet, ut neque ob socordiam segniter atque oscitanter sanctissimum munus obeant, neque indocti homines inepta, & stulta, aut inania, & inutilia loquantur. Sane christiana religione, si nœvi quidam, qui hominum improbitate aut stultitia in eam incurrerunt, demantur, omnisque superstitio amoveatur, validiorem, ac potentiores nullam aliam esse ad mores informandos, cupiditatesque, quibus humana pectora exagitantur, coercendas ipsi profani homines, qui doctrina clariores sunt, fateri non dubitarunt. Omni igitur opera, ac studio niti debent verbi Dei præcones, si augustissimo hoc munere rite fungi velint, ut vera, ac pura religione imbuantur hominum mentes, omnis autem ex eis superstitio, omnisque falsa evellatur opinio. Cæterum illud maxime optandum est, ut non modo docti, sapientesque sint omnes, qui ad parochorum munus deliguntur, sed integris quoque moribus, ac sanctis; nam ii non modo debent carere vitio, sed aliis specimen morum, virtutumque esse, palamque omnibus facere, se, quæ ver-

verbis doceant, opere ipso implere, & præceptis exempla conjungere. Quæ si fecerint, societatemque charitatis cojerint cum suis, omnesque, qui curæ suæ concrediti sint, suos duxerint, cultumque Dei, & puram religionem eos docuerint, & tum verbis tum moribus suis & exemplis eos exacuerint ad bona deligenda, & rejicienda contraria, quid illis dici aut excogitari potest præstabilius ad hominum vitam? Sed ut hoc tantum bonum assequamur, ante omnia eorum adolescentium, qui sacris addici cupiunt, institutio, & disciplina quam diligentissime curanda est, hac enim sola fieri potest, ut digni evadant, qui sanctissimo huic muneri præficiantur.

XXI. Hæc sunt, quæ legumlatoribus omniumque civitatum moderatoribus summo-
pere, si sapiant, curæ esse debent; nam verbis vix dici potest, quantum pietas, ac religio in animos hominum influat, eosque a criminibus avocet, & ad virtutem omnem informet. Est profecto religio arctissimum, ut ante diximus, sed dicendum est sæpius, societatis humanæ vinculum, ac firmissimum ejus fundamentum; hæc namque omni loco, atque omni tempore, & in omni conditione vitæ deterret a scelere, & ad virtutem impellit, infinitaque sunt flagitia, ac scelera, quibus frustra supplicia, ac pœnas leges irrogant, nisi religio ac divini numinis metus ea fieri prohiberet; quotusquisque enim erit
subla-

sublata religione, ac divini numinis metu, qui, si speret fore clam, atque ignoratione, & impunitate proposita abstinere possit injuria? His accedit, quod religio maximas, summasque virtutes, admirandaque sæpe facta pariat; hæc enim docet agere, & pati fortia, hæc pro patria mori, atque alia ingentia facinora facere. Præclaræ illæ magnorum virorum virtutes domi, militiæque, quarum adhuc post tot sæcula gloria manet, religioni, quæ illorum erat animis insita, magna ex parte adscribendæ sunt. *M. Attilius Regulus*, inquit Livius (a) dum ab honesto non discederet, contumelias, cruciatus, mortem majore prope contentione secutus est, quam alii vitaverant, utili mortalibus documento, eas tantum animas quibusvis terroribus pares, honestique propositi ad extremum tenaces esse, quæ nobilitatis suæ sensum habent, seque non ad hanc modo vitam natas esse meminerunt. Nec enim acerbitates tantas *M. Regulus* sponte pertulisset, nisi aut pulchris factis ingentia post mortem fore præmia, ac sceleratis ingentes pœnas credidisset. Quod si tantum religio potest, etiam si falsa sit, quid non vera poterit, si ea sincere imbutæ sint hominum mentes?

Neque illud silentio prætereundum est,
reli-

(a) *Histor. lib. XVIII. c. 64.*

religionem in militum quoque animos maximam habere vim ad militarem disciplinam, virtutemque eorum augendam. A Xenophonte notatum est, quo maiore religione imbuti milites essent, eo fortiores, fidioreque semper fuisse. Et profecto veteres omnes historiæ testantur, eos populos, qui religione, temperantia, laborum patientia, bonisque moribus præstiterunt, eos animi quoque fortitudine, & bellicis laudibus aliis gentibus præcelluisse. Optandum est profecto, ut Reges, iique omnes, qui civitatibus præsunt, sine cupiditate vivant; sed quoniam hæc optare magis, quam sperare fas est, neque unquam fortasse deerunt, qui aliena appetentes lubidinem dominandi, imperiumque proferendi causam belli habebunt, satis patet, quantum omnium civitatum, Regumque intersit, strenuos habere milites, qui vim hostium propulsent, patriamque defendant. Verum quo religiosior fuerit populus, & quo magis eas, quas diximus, virtutes coluerit, eo magis egregii, & strenui ex eo milites erunt, qui fortiter dimicare pro patria, pro eaque mortem oppetere parati sint. Multorum sane præstantium virorum sententia fuit, excellentem illam romanorum militum disciplinam, animique fortitudinem, jurejurando, quo, dum militiæ nomen dabant, adstringebantur, atque adeo religioni tribuendam esse, atque hac potissimum

simum ratione tot ab eis ferocissimas gentes, & potentissimos reges bello victos, ac domitos fuisse: cujus rei locupletissimus quoque testis est Cicero: *Pietate*, inquit, *ac religione*, *atque hac una sapientia*, quod *Deorum immortalium numine omnia regi*, *gubernarique perspeximus*, *omnes gentes, nationesque superavimus*.

XXII. Hæc habui de criminum aver-tendorum ratione quæ dicerem. Operæ autem pretium me fecisse putabo, si multa videbitur me inchoasse ad docendum quidem parum, sed ad impellendum satis, sique eorum, ut initio dixi, qui ingenio ac rerum scientia plurimum possunt, studia excitavero. Equidem scio, novas a quibusdam philosophis rerumpublicarum formas sibi animo effingi, easque præclare constitutas, sanctisque ornatas moribus, omnique virtute præstantes adumbrari; neque enim principes graviores, temperantioresque, neque multitudo melius morata quam in iis esse posset. Plura quoque ab illis traduntur dictu quidem pulchra, sed ab usu remota, quibus cives ad novas adversus luxuriam, & divitiarum cupiditatem leges accipiendas, novosque indnendos mores adducantur: quas quidem civitates si opere, ac re ipsa constitue-re liceret, næ felicior, beatiorque, quam nunc agit, genus humanum vitam ageret. At nos civitatibus, quales nunc sunt,
non

non quales finguntur, & optantur magis quam noscuntur, leges scribimus, eaque morborum remedia suademus quæ in illis facile patiantur homines. Imo illud recte monitum est, non omnia e civitate mala tolli posse, quin etiam aliqua ferenda interdum esse, ne pejora eveniant. Quare optima existimanda ea civitas est, non quæ vitiis omnibus careat, sed quæ minimis urgeatur. Verum quanquam hæc ita sint, ea tamen certa, ac fixa manere debent, quæ de religione, ac pietate in Deum antea diximus, pariterque illud, nihil magis curandum abiis esse, qui civitatibus præsent, quam ut bonis moribus cives suos, virtutibusque instituant, & vitia ac delicta, quantum efficere & consequi possint, arceant, avertantque; nam & omnium ætatum, & omnium gentium historiæ docent, quæcunque sit reipublicæ forma, eam demum, ut ait Tullius, beatam fore civitatem, *quæ non modo sit opibus firma, copiis locuples, gratia ampla, sed quæ simul virtute honesta sit.*

A P P E N D I X

III

AD S. XVI.

DE SCIENTIARUM, AC LITTERARUM UTILITATE.

~~~~~

Sunt qui putant, a philosophiæ, atque a scientiarum, litterarumque studiis hominum mores corrumpi, & Dei cultum, religionisque sanctitatem labefactari; ajunt enim, iis in civitatibus, iisque temporibus, quibus artes, ac scientiæ magis fuerunt excultæ, simul religionis contemptum, ac morum pravitatem quam maxime serpere consuevisse. Quum autem hæ duæ res eodem semper tempore exstiterint, quum alteram alterius viderint ubique fuisse comitem, & crescentibus litterarum, ac philosophiæ studiis simul impietatem, morumque nequitiam crevisse, ex hoc inferre non dubitarunt, alteram alterius causam esse, & ex scientiis,
ac

ac philosophia morum corruptionem, impietatemque manare. Verum non est ita; non enim altera res ex altera gignitur, sed utraque eodem tantum tempore nascitur, communemque parentem habet. Sed quis est, inquires, communis hic utriusque parens? Dicam equidem, quod mihi videtur; nam falsam hanc opinionem refelli, evellique ex animis hominum, reipublicæ magnopere interest.

Primo autem animadvertere debemus, cum gens quædam commerciis, industria, aut alia ratione ad divitias, opesque evehitur, ab ea scientias, liberalesque artes excoli, atque has in dies crescere, ac magis magisque florescere solere. Hoc historiæ omnes veteres, novæque testantur: quocirca statuere possumus, a divitiis, opibusque civitatis scientiarum, ac litterarum studia pari, quæ neque nasci, neque ali, neque adolescere possunt nisi in ea civitate, quæ opibus locuples sit, & in qua multi sint cives, qui rerum copia affluentes, aut saltem iis, quæ necessaria sunt ad commoda vitæ, fruenter, cupiditate capiantur litteris, ac scientiis operam dandi, iisque ad famam, gloriamque grassandi, aut quibus saltem litterarum, scientiarumque studium ea, quæ ad vitam prospere transigendam necessaria sunt, afferat: quod profecto in ea civitate, quæ cum inopia luctetur, assequi nequeunt.

Illud

Illud porro ex omni historia certum est, & exploratum, ex divitiis, atque opibus pedetentim superbiam, luxuriam, omnisque generis vitia gigni, & civium mores corrumpi, atque in dies deteriores fieri, ex corruptis autem moribus religionis contemptum, impietatemque oriri; nam qui vitiis flagitiisque inquinati sunt, ii cupiunt non esse Deum vitiorum, ac scelerum vindicem, quod autem cupiunt, id ratiuncularum, ac sophismatum omni genere sibi persuadere conantur.

Hæc vero causa est, quæ fit, ut philosophiæ, scientiarumque studium, & morum corruptio, ac pravitas eodem tempore oriantur, simulque, ac pariter crescant, augeanturque. Errant ergo, qui putant, harum rerum alteram ex altera gigni; nam utraque ex alia causa ortum habet; utriusque enim parens est, & altrix civitatis opulentia, ac rerum copia. In hunc eundem errorem, dum de aliis quoque eventis agitur, nonnulli labuntur; nam si duæ res uno eodemque tempore accidant, unam ex altera ortum habere putant; quod multo aliter est; sæpe enim fit, ut neutra alteram pepererit, sed utraque ex alia causa utrique communi profecta sit, vel unaquæque causam diversam habeat, quæ quum interdum lateat, aut eam non satis perspiciant, alteram ex altera natam esse falso existimant.

Tantum autem abest, ut scientiæ mores corrumpant, ut imo pravitati morum obstant, & gliscentis mali vim, atque impetum retineant, quod sine illis & immanius erumperet, & citius civitates pessundaret. Næ illi falsi sunt, qui litteras, ac litterarum studiosos homines criminantur, quique dubitant, plusne utilitatis, an damni generi humano litteræ attulerint; quam enim ingentes ex philosophia, ac scientiis utilitates oriantur ad excolendam, perficiendamque rationem, qua improbi affectus, cupiditatesque coercentur, & ad mores hominum informandos, late a multis claris viris, copioseque ostensum est. Profecto historiæ ipsæ satis docent, quanto deteriores mores hominum fuerint, & quanto plura, atque immania facinora facta sint in ipsis nostris civitatibus, cum agrestes, ac barbaræ litterarum ac scientiarum luce carebant.

At sunt, inquires, non pauci, qui scientiis, litterisque abutuntur, atque hinc tot monstrosi errores, quibus in publicam perniciem litteræ sunt conversæ. Id ego non negavero, sed male utentibus etiam utilissima generi humano elementa ignis, & unda nocent. Etiam ratione abutuntur homines, qua nihil præstantius a Deo nobis munus datum est; nam quemadmodum ratione recte fit, ita ratione peccatur; nullum enim scelus nec suscipi nisi consilio capto, nec
sine

sine ratione perfici potest. Quis autem dixerit, donum hoc divinum rationis & consilii non dari, quam dari humano generi melius fuisse? Verum sint incommoda aliquot aut mala in rempublicam profecta ab iis, qui letteris abutuntur, suntque avitæ religionis, & antiquorum morum turbatores: at multo plura, ac majora sunt commoda, utilitatesque, quæ ex litteris reipublicæ afferuntur: est autem iniqua in omni re accusanda prætermis- sis bonis malorum enumeratio; nam isto quidem modo vel ratio ipsa, quemadmodum diximus, vituperanda videretur, si crimina, quæ sine ratione suscipi nequeunt, & peccata collegerimus. Sane philosophiæ, ac litterarum in rempublicam non solum utilitatem, sed necessitatem quoque satis demonstrant, & rationis humanæ natura, & natura legum, & imperiorum, & necessitas atque utilitas artium. *Philosophia*, inquit Tullius, *omnium mater artium quid est aliud nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum Deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, dein ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam, magnitudinemque animi erudit, eademque ab animo tanquam ab oculis caliginem dispulit* (a). Præterea quantopere toti reipublicæ necessariae sint letteræ,

---

(a) *Tuscul. Lib. I.*

ræ, vel ex eo intelligitur, quod constare nequeat sapientia sine litteris, nec sine sapientia leges recte condi, nec sine legibus recte conditis respublica consistere, aut beata esse possit. Maximæ igitur sunt, & in singulos homines, & in totam societatem philosophiæ ac litterarum utilitates, mala autem, quæ a perverso earum usu afferuntur, multo minora; neque dubitandum, quin multo infelicior, & miserior hominum, ac rerumpublicarum sine litteris conditio esset. Accedit denique, quod mala, quæ ex litteris oriuntur, præcaveri, & averti ferme omnia possint ab iis, qui civitatibus præsunt, si nempe vigilant, videantque, ne quid ab iis, qui litteris male utuntur, respublica detrimenti capiat, sique eorum aberrationes, & noxia scripta in vulgus minime exire patiantur; quod in eorum potestate positum est. Cæterum non in ea modo civitate, quæ divitiis, atque opibus affluat, sed in ea quoque, quæ & a nimis divitiis, & a paupertate æque absit, scientiæ, ac litteræ excoli non minus quam in illa, aliquæ possunt; in hac enim et Doctoribus satis ampla stipendia tribui, & academiæ, societatesque litterariæ institui æque ac in locupletioribus civitatibus possunt, in hac æque multi cives vitæ commodis, & otio fruantes litteris operam dare, & in hac præmia claris viris, & honores satis ampli
tri-

tribui possunt. Quamvis igitur dixerim in civitate divitiis affluente scientiarum atque artium studia oriri, aliquæ solere, tamen etiam in ea civitate, cujus mediocres sint opes, & fortunæ, non minus illa florere possunt, modo ab iis, qui rempublicam gubernant, eo, quo par est, in honore habeantur: quo major autem illis honor tribuetur, eo majora quoque hominum studia erunt; honos enim alit artes, ut ait Cicero, omnesque incenduntur ad studia gloria, jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur.

DE
PERDUELLIONIS
CRIMINE
AVERTENDO.

LIBER SINGULARIS

EDITIO ALTERA POST ILLAM ANNI 1798.

DE
PÉRIODES

CHIMIE

AVERTISSEMENT

TABLE DES MATIÈRES

REMERCIEMENTS

De Perduellionis Crimine Avertendo

Quoniam alibi de ratione antevertendi delicta generatim disserui, nunc me infelicitas temporum admonet, ut separatim aliqua de eo scelere dicam, quod perduellionis vocatur; nullum enim crimen magis interest reipublicæ anteverti, caverique, ne fiat, quam hoc, quod omnium exitiosissimum est; quum interdum toti civitati excidium afferat, & cuncta cædibus, ac civium sanguine repleat. Etsi autem quæ in universum ad omnia præ-
ca

cavienda crimina prosunt, quæque efficiunt, ut cives bonis imbuti moribus honeste, beateque vivant, de quibus antea egimus, ea vim quoque habeant ab hoc singulari scelere avocandi, non inutile tamen erit quærere, ullæne aliæ rationes præter eas, quas attulimus, sint, quibus peculiariter hoc crimen anteverti, arcerique possit.

§. I. Sunt morbi quidam, quibus animi hominum non secus ac corpora inficiuntur; ex quo quidem genere sunt ea dogmata recens nata de libertate, & æqualitate hominum, quæ ab imperitis male intellecta, maleque interpretata illos interdum ad infanda quæque præcipites agunt. Ea autem pestis, postquam unam urbem, regionemve invasit, alias quoque aggredi, atque invadere solet. Quæ in Galliæ florentissimo olim regno nuper facta sint, hodieque fiant non modo a multitudinis vi furentis, cæcæque inflammatae ira, verum etiam ab iis, in quorum potestatem respublica concessit, nemo ignorat, nullaque est historia hac tetrior, nulla truculentior; sunt enim in ea plurima adeo sæva, ac crudelia, ignota hætenus gentibus, ut animus horreat ea legere. Bonis initiis malos eventus habuit Respublica; nam quæ pulcherrima, & optima sperabatur fore, pessima & flagitiosissima facta est: rapere omnes, omnes trahere, fæda, ac immania in cives facinora facere, templa spoliare,

sa-

5

sacra, profanaque omnia polluere: qua fatali
rabie primum caput regni Lutetia Parisiorum,
mox veluti contagione quadam pestifera cæ-
teræ quoque urbes, ac provinciæ insanierunt.
Eo præterea furoris deventum est, ut sævi-
tum incendiis, ruinisque in tecta innoxia,
murosque sit, utque urbis nobilissimæ, opu-
lentissimæque ruinis externi etiam, remoti-
que populi ingemuerint. Quam porro mise-
ra, atque infelix reipublicæ conditio, dum
rerum potiebatur Roberspierrius ille, non
scelestus homo atque nefarius, sed immanis,
tetraque bellva! nullus enim ludus ei vide-
batur esse jucundior quam cruor, quam
cædes, quam ante oculos trucidatio civium.
Ita populus, qui quondam omnium lenissimus
existimabatur, in immanissimam crudelitatem
lapsus est, quæ non modo id habet in se
mali, quod tot cives atrocissime sustulit,
verum etiam quod hominibus lenissimis ade-
mit misericordiam consuetudine incommodo-
rum; ut enim ait Cicero (a), *cum omnibus
horis aliquid atrociter fieri videmus, etiam
qui natura mitissimi sumus, assiduitate mo-
lestiarum sensum omnem humanitatis ex ani-
mis amittimus.*

Nihil dicam de iis, qui, quum solum
verterent, seque in alienas civitates recipe-
rent, sibi invicem illacrymantes ajebant:

Nos

(a) Cic. pro Sext. Rosc. Amer. in fine.

Nos patriam fugimus, nos dulcia linquimus arva.

quumque antea divitiis affluentes auro, gemmisque fulgerent, nunc (heus rerum humanarum vicissitudo!) fortunis omnibus amissis ærumnosam, ac miseram in exilio vitam agunt.

Hæc sunt, quæ ex nova reipublicæ forma, exque illa, quam diximus, libertatis, æqualitatisque cupiditate præclara bona orta sunt, insigni cæteris mortalibus documento, ne vanis hisce nominibus se decipi, atque illudi patiantur. Profecto ea talia sunt, ut dici merito possit, inter feras satius esse vitam agere, quam in ea tanta immanitate versari; quæ enim alia apud eos vita esset, si leones, ursique regnarent?

§. II. Sed dum nobilissimæ Gentis fata dolemus, ex qua tot eximia ingenia de scientiis, litterisque præclare merita, totque magni, & sapientes viri tum belli, tum pacis artibus prodierunt, non minus illud dolendum est, tautam vim morbi esse, qui quasi contagione propagatur, ut in aliis quoque civitatibus auditi fuerint conatus, aut consilia, cætusque hominum res novas molientium, & civitatis, in qua nati sunt, statum subvertere cupientium. Quo nihil scelestius, nihil detestabilius esse potest; nullius enim neque
re-

regni, neque reipublicæ status everti potest sine magna civium clade, nihilque aliud cogitant flagitiosi homines, qui res novare cupiunt, nisi cædes, nisi proscriptionum tabulas, nisi rapinās, ut ex inopia, qua premuntur, emergant, & in aliorum interitu, ac sanguine dominationem ipsi, honoresque assequantur. Ac mihi quidem cogitanti sæpenumero, quærentique, quibus rationibus tam impio sceleri occurri possit, illud in primis visum est, maximi momenti tum ad cætera tum ad hoc avertendum crimen religionis cultum esse; hæc enim docet, sacrosanctum esse omne summum imperium, sacrosanctos & ipsos imperantes, nefas esse summas potestates violare, aut quicquam contra civitatis statum moliri, eum, qui potestati resistit, Dei voluntati resistere. At ea nunc est multorum hominum impietas, is religionis contemptus, ea morum ubique pravitas, ut si civitatum rectores diutius huic malo mederi negligant, haud difficile sit prospicere futuros regnorum, ac civitatum casus; religione enim ac pietate adversus Deum sublata, fides, & societas humani generis tollatur oportet, & una simul regum, atque imperantium solia æque ac respublicas collabi, & corruere necesse est: quod quidem, uti res cæpit ire, nisi ei serio occurratur, haud scio, an aliquando futurum sit; videmus enim jam, quanta sit facta labes. Quamobrem,
quæ

quæ de moribus civium, ac de religione, & pietate in Deum alibi dixi, ea quoque ad scelus, de quo agimus, avertendum æque valere arbitror; maximum enim erit semper, atque præcipuum religio civitatis cujusque fulcrum, ac propugnaculum: sed quum satis de hoc antea scripserim, pergam ad cætera.

§. III. Quemadmodum in morbis corporum, siqui in urbe, aut regione quadam sævire cæperint, civitatum moderatores operam dare solent, ut a pestilenti malo, quo vicina regio conficitur, cives suos incolumes præstent, illudque e finibus suis propulsent, ita eandem diligentiam, solertiamque ab eis adhiberi oportet, ne ejus morbi, qui in animos finitimi populi invasit, lues nostrorum quoque civium mentes inficiat. Quare non modo homines ea ex regione advenientes, quorum illi colloquiis, ac sermonibus, malisque artibus corrumpi possunt, e finibus nostris pellendi, prohibendique sunt, nisi quorum sanitas mentis satis comperta sit, verum etiam omne cum illis epistolarum commercium tolli, vetarique debet, omnes libelli, ephemerides, historiæ, quæ in ægro tante civitate eduntur, procul arcendæ sunt, nullumque illis in civitate nostra aditum pateri oportet, nisi forte ad paucos sapientes, a quibus nihil metui possit, ne pestem aliquam, luemve nobis importent. Eæ vero ephemerides, historiæ, aut libelli, qui apud
nos

nos edi solent, ita compositi, scriptique esse debent, ut miserationem gentis, quæ in adeo deflendum morbum inciderit, nostrorum civium animis inferant, eorumque, quæ inibi fiunt, horrorem, detestationemque concitent. Illud præterea nostris hominibus interdicendum est, ne quis eo pergat, nisi ii forte, quorum indoles, fidesque plane perspecta sit, ne cum redierint, aliquod secum virus afferant, aut aliquid in vulgus noxii effundant.

§. IV. De seditiosis libellis, qui data opera ad turbendam rempublicam, motusque concitandos evulgantur ab improbis hominibus, supervacaneum puto dicere; sed sunt quoque interdum scriptores, qui bona mente eas libris suis opiniones, ac sententias docent, quæ ab illis veræ quidem putantur, sed non omni ex parte rectæ, neque civitatis nostræ rationibus sunt consentaneæ: tum autem periculi plenæ sunt, cum de reipublicæ administratione, aut civilis regiminis forma agunt; hujusmodi enim scripta quum semel edita fuerunt, facile alios in errorem rapiunt. Ne igitur ea in vulgus proferantur, curandum ab iis est, quibus librorum censura est demandata: quod si in alia civitate lucem aspexerint, ne fines nostros ingrediantur, sedulo cavendum est; mala enim, quæ oriri ex eis possunt, satius est præcavere, ne

ne oriantur, quam, cum orta jam fuerunt, sero iis medicinam parare aliorum librorum evulgatione, quibus illa refellantur,

§. V. Præterea omnis vigilantia, ac cura adhibenda est, ne quis conventus, cætusve hominum in civitate ineatur, nisi quibus speciatim hæc facultas data sit; sunt enim sæpe turbulenti, ac factiosi homines rerum novarum cupidi, qui honores, quos quieta republica desperant, ea perturbata consequi se posse arbitrantur. Ex hoc numero præcipue sunt, qui fortunis suis lapsi sunt, aut obæratī sunt, & egentes; nam ii sæpe rem publicam rapere cupiunt, ut diripiant. Tum vero fucatis sermonibus aliorum animos concitant, atque ad nefaria, & impia quæque interdum impellunt. Nihil igitur magis metuendum est, quam huiusmodi cætus, congressusque hominum: quod enim singuli, & disjuncti cives ne cogitarent quidem, id multi una coeuntes sæpe aggressi sunt in civitatum perniciem. Itaque omnes conventus, aut coitiones, quanquam speciosis nominibus ineantur, omnino prohibendæ sunt, iis tantum exceptis, quæ publica auctoritate constitutæ, probatæve sint; semper enim ex illis conjurationum, & factionum metus. Postumius Consul apud Livium (a) *Majores*,
in-

(a) *Histor. Lib. XXXIX. c. 15.*

inquit, *vestri ne vos quidem . . . forte temere coire voluerunt, & ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum multitudinis reñorem volebant esse.*

§. VI. Quoniam autem hujusmodi conventus clam, atque abditis in locis, remotisque ab hominum frequentia plerumque haberi solent, idcirco speculatores, investigatoresque constituendi sunt, qui diligenter ubique scrutentur, num congressus aliquis, coitione hominum fiat. Si nullibi ulla fiat coitio, ab omni periculo videtur tuta esse respublica; nam sine coitione, ac congressu hominum neque conspiratio, neque conjuratio ulla esse potest. At si congressum quempiam, cætumve alicubi fieri comperit sit, jubendum est statim, ut, cum una coierint socii, eos repente adoriatur militum cohors, & comprehensos in custodiam tradat, eodemque tempore eorum scripta omnia occupari oportet; ex his enim plerumque colligitur, quid ii adversus rempublicam agitare, aut moliri cæperint.

§. VII. Quod si conspiracyonem aliquam, aut conjurationem initam jam esse constet, statim, qua ratione periculum defugiamus, providendum est, ne mala consilia, aut conatus in scelus erumpant, & cum eis, qui conjurationem agere cæperint, fortioribus remediis agendum est, adjiciendique ex duce metus sunt, sublati seditiõis au-
i Æto-

storibus (a), & quidem neglecto judiciorum ordine, si ita periculum reipublicæ postulet; ut enim Cato in senatu disserebat, (b) *cætera maleficia tum persequare, cum facta sunt: hoc nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra judicia implores: capta urbe nihil fit reliqui victis*. Dixi adjiciendos esse ex duce metus, sublati seditiois auctoribus; nullum enim est aptius gliscenti huic malo remedium, quam si nonnulli ex principibus conjurationis cito opprimantur; præclare enim monitum est, *nihil esse in vulgo modicum, terrere, ni paveant, ubi pertimuerint, impune contemni*. Consultissimum quoque erit, lege aut edicto palam facere, si quis de conjuratione, aut scelesto quocunque consilio indicaverit, etiamsi socius criminis fuerit, eum non modo impunitatem eius rei, sed præmium quoque esse assecuturum. Quod quidem a Senatu romano factum fuit, qui decrevit, si quis indicasset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium servo libertatem & H S C, libero impunitatem ejus rei & H S C C (c).

§. VIII. Neque satis est, extremo supplicio affici nefarii sceleris principes, sed necesse præterea est, tristiores, tetrioremque

---

(a) Tacit. Annal. Lib. I.

(b) Sallus. de bell. Catil.

(c) Sallus. de bell. Catilin.

que apparatus in morte eis inferenda adhiberi, neque solum memoriæ damnationem post mortem, æternamque ignominiam hoc scelus sequi, verum, postquam ii spiritum egerint, aliis quoque pœnis aut pœnarum simulacris uti in eorum corpora oportet, veluti si cadavera in partes discerpantur, aut igne cremantur, cineres ad auras spargantur, capita autem rotæ, aut furcæ figantur, ut omnibus spectantibus terror, & impii facinoris horror, execratioque augeatur. Singulare pœnæ genus illud fuit, quo T. Quintius Cincinnatus dictator in S. Mælium adversus rempublicam vim parantem usus fuit: *Non pro scelere, inquit, id magis quam pro monstro habendum, nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta, parietesque, intra quæ tantum amentię conceptum esset, dissiparentur.* Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. (a)

§. IX. Raro evenit, ut seditiones repente erumpant; plerumque enim nonnulla antea fiunt, ex quibus eæ prospici, prævidere possunt. Hujusmodi sunt seditiosi sermones, aut libelli ad turbas excitandas, motusque ciendos comparati. Harum rerum auctores sedulo quærendi sunt, ac severe puniendi, neque minus typographi, qui im-

pro-

(a) *Liv. histor. Lib. IV. cap. XV.*

proba scripta excudere, aut distribuere ausi sunt. Interdum quoque cantiunculæ, maledica, ac probrosa carmina, inscriptiones, emblemata ad infamiam Principis, eorumve, qui reipublicæ præsent, eduntur in vulgus, aut picturæ in eorum contumeliam factæ publicis locis figuntur; pictura enim tacitum poema est, & muta imago non minus ac literæ loquitur. Hæc si publice proposita sint, illico tolli, amoverique oportet, illa vero, si per hominum manus volitent, edicto jubendum est, ut cuncta exemplaria ad certum locum adferantur, eodemque edicto monendi cives, nemini licere aliis ea præbere, atque in omnes animadversum iri, qui non illico ea detulerint, aut aliis sensum eorum manifestaverint. Præterea civitatum rectores dare operam debent, ut sint identidem, qui inquirent, qui sint sermones hominum, quid cives de republica, ac de iis, qui rempublicam gubernant, loquantur, ac sentiant, num nova aliqua opinio evulgetur, laudeterve: siqua autem dicantur, aut fiant, quæ dici, fierive non oporteat, eorum auctores acriter corripiendi, uti res postulabit, coercendique sunt.

§. X. At si dubia sint, ac formidolosa reipublicæ tempora, constituendi ubique speculatores sunt, qui diu noctuque vias circummeant, omnia exquirant, ac perscrutentur. Nihil vero diligentius investigandum est, quam

quam si ulla coitio fiat, aut cætus hominum, ut ante diximus. Sollicite quoque inquirendum est, num forte sint, qui suspectum aliquod litterarum commercium sive cum suis, sive cum alienigenis, aut in aliis urbibus, aut provinciis degentibus habeant. Præterea curandum est, ut eorum hominum, qui in suspicionem aliquam venerint, omnia dicta, facta, vitæ institutum, moresque observentur. In suspicionem autem merito veniunt omnes flagitiosi, ac facinorosi, iique, qui alea, ventre, pene bona sua absumpserunt, æreque sunt alieno oppressi, maxime autem adolescentes, quorum animi molles, & ætate fluxi facile blanditiis, ac illecebris capi solent (a). Alienigenæ quoque, & advenæ, si qui sint, diligenter observandi sunt, qui nisi omni suspitione careant, justamque causam apud nos morandi habeant, e civitate pellendi sunt; evenit enim alicubi, ut suspectorum hominum in custodiam traditio, ignotorumque advenarum e civitate ejectio rempublicam salvam, & incolumem præstiterint.

§. XI. Illud quidem a Platone, philosophiaque se didicisse ait Cicero (b), naturales esse quasdam conversiones rerumpublicarum, ut eæ tum a principibus tenerentur,
tum

(a) *Sallus. de bell. Catilin.*

(b) *De Divinat. lib. II. 2.*

tum a populis, aliquando a singulis: verum ne id nobis accidat, quod sine magna rerum perturbatione, ac sine cæde, ac sanguine fieri vix potest, opinio in primis, quæ rerum omnium domina est, sapienter moderanda, regendaque est. Atque hæc quidem alia erit hujus criminis antevertendi ratio; ingens enim, atque omnium maximum est opinionis imperium: hæc omnibus imperat, huic omnia parent, & obtemperant. Sedulo igitur docendi sunt homines, qui regum potestati subsunt, illustrium virorum scriptis passim editis, evulgatisque, quanta eorum insania sit, qui everso civitatis statu, in quo vivunt, beatiores se, ac feliciores futuros putant: æqualitatem illam, ac libertatem, quam tantopere appetunt, quæ nunc est multorum hominum amentia, eo sensu, quo ab eis accipiuntur, pura puta esse figmenta, ac vana simulacra, quibus ignari vulgi mentes falluntur: stultissimum esse putare, in democratia populum imperare, aut omnes in ea æquales, liberosque fore; nam contra experientia docet, reipublicam semper in paucorum potentium jus, ditionemque concedere, cæteros vulgus esse sine gratia, sine auctoritate, illis obnoxios: itaque ibi æque ac alibi omnem gratiam, potentiam, honores, divitias apud paucos esse, aut ubi illi velint, paucorum arbitrio domi, forisque omnia geri, penes eosdem ærarium, provincias,

cias, magistratus, honores esse: ibi denique æque ac alibi plebem militia, atque inopia urgeri (a).

§. XII. Illud etiam ostendendum est, democraticum, vel popolare regimen in magna civitate haud posse esse diuturnum, & quo major sit, & amplior civitas, eo minus juxta illam libertatem consistere: omnem porro magnam civitatem diu quiescere non posse: si foris bellum non habeat, domi quærere: itaque vel externis bellis, vel civilibus eam perpetuo affligi, sæpissimeque cives civium sanguine aspergi: tum autem discordantis patriæ plerumque non aliud remedium esse, quam ut ab uno regatur. Sed non in magnis solum, verum etiam in parvis civitatibus sæpe turbis, ac seditio- nibus omnia implentur, ut evenit in Græcæ- nicis civitatibus, & in Italicis mediæ ævi, quæ ferme ambitu unius urbis contineban- tur; fieri enim vix potest in hoc populari imperio, ut non procax libertas civitatem misceat, civesque in factiones distrahantur. Illud quoque sæpe evenit, ut plebs in ma- gistratus, eosque, qui reipublicæ præsent, ad seditionem concitetur, & in eos impoten- ter sæviat; ea enim natura multitudinis est, ut aut serviat humiliter, aut superbe domi-
ne-

(a) *Sallus. de Bell. Catilin.*

netur, libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: nec ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos, atque intemperantes plebejorum animos ad sanguinem & cædes irritant (a). Tum vero respublica in paucorum iterum potestatem, dominationemque devenit: ii vero, qui antea rerum potiebantur, & rempublicam suo arbitrio gerebant, repente experiuntur, quam vana, aut levi aura mobile vulgus sit; nihil enim tam incertum, nec tam inæstimabile est, quam animus multitudinis. Itaque multi existimant, eam reipublicæ administrationem, quam democraticam vocant, non modo non meliorem aliis, sed omnibus pejorem esse; quum & rerum, & hominum naturæ adversa sit.

§. XIII. Hæc dicenda sunt iis, qui, cum sub regio imperio sint, præsentem statum fastidiunt, ac popolare regimen stulte cupiunt. Illud porro iis ostendendum, primos mortalium, qui in civilem societatem coiverunt, ut multorum est sententia, sub regum imperio fuisse (b): regiam potestatem, quamdiu bonis legibus continetur, æquissimam, & omnium optimam dominationem esse: eam pulcherrimam imaginem patriæ potestatis.

(a) *Liv. histor. Lib. 24. cap. 25*

(b) *Justin. Histor. Trog. Pompej. Lib. 1.*

testatis esse, ex qua haud dubie habuit originem (a). Illud quidem præ cæteris laudari solet reipublicæ genus, quæ mixta est, constatque, ut ait Cicero, ex tribus illis generibus, regio, optimatum, & populari, ex eisque confusa modice est; hanc enim optimam esse omnium rerumpublicarum formam non nostræ modo ætatis, sed multi etiam veteres sapientes censuerunt: ex quo quidem genere ea quoque est reipublicæ forma nuper inventa, quam *repræsentativam* vocant: verum etiam quæ soli regio imperio subsunt, satis felices fuerunt olim, futuræquæ sunt gentes. Urbes sub Eumene rege, ait Livius (b), nullius liberæ civitatis fortunam cum sua commutatam voluisse. Neque modo vetus, sed & recens historia multarum affert exempla gentium, quæ per secula plurima regum imperio paruerunt, & adhuc parent, neque tamen eæ minus opibus, ac gloria quam liberæ civitates floruerunt; in illis enim æque ac in his constat, recte ac sapienter rempublicam geri, & cives honeste, beateque vivere, in illis æque ac in his magnos, ac fortes viros, atque omni scientiarum, ac litterarum genere præstantes & esse, & olim fuisse. Exemplo sint præ cæteris regna, atque urbes, quæ Austriaco imper-

---

(a) *Plato de Legibus III.*

(b) *Histor. Lib. XLII.*

perio subsunt, in quibus quidem hæc præcipua bona, quæ & vera, & magna sunt, considerata videntur: civium libertas justis circumscripta finibus sic, ut prosit omnibus, noceat nemini: tributa, ac vectigalia non immodica, nec ultra imposita, quam necessarii reipublicæ sumptus postulent: imperia legum potentiora quam hominum; legibus enim omnes divites æque ac pauperes, summi, & infimi ex æquo parere coguntur: Reges non interrupta serie sapientiæ, justitiæ, comitatis, ac moderationis nomine clari, atque illustres: cives, si non omnes opibus affluentes, omnes tamen, qui volunt agrorum culturæ, opificiis, litteris, atque utilibus artibus operam dare, lætam ac jucundam, quantum cujusque conditio fert, vitam agentes. Quæ quum ita se habeant, ecquis erit, qui non beatiore has gentes putet, quam eas, quæ, cum se liberas dicunt, simultatibus, factionibus, turbis, ac rerum novarum motibus, (solemni his civitatibus morbo,) identidem exagitantur, turbanturque? nam concordiam civium, & tranquillitatem, quietemque animi præcipuum vitæ humanæ esse bonum, contra vero dissidia, simultates, factiones, iras, pestem esse, perniciemque vitæ, nemo non dixerit.

§. XIV. Est quoque interdum is civitatis status, ut videatur nisi sub unius imperio salvum esse non posse: quod de Roma-

mana, qualis erat Cæsaris Augusti ætate, multis prudentibus, ac sapientibus viris visum est. Falluntur ergo, qui putant, ubi penes unum summa rerum potestas sit, infelicissimam ibi fore conditionem hominum, quam miseram servitutem appellant.

*Fallitur egregio quisquis sub principe credit
Servitium: nunquam libertas gratior exstat
Quam sub rege pio.*

Regum sane gloria, potentia, atque opes conjunctæ esse nequeunt a potentia, felicitate, opibusque populi: quare eas in primis, atque omni studio, si sapiunt, quærere reges debent, & quærere quoque plerumque solent. Multa quidem incommoda memorantur, quæ in regia potestate inesse videntur; sed qualemcunque formam gubernationis tibi animo finxeris, nunquam ea incommodis, aut periculis carebit. Sunt autem in regio imperio bona quoque plurima, quæ in alia reipublicæ ratione, ac forma non inveniuntur: quare aut hæc cum illis sunt habenda, aut illa cum his amittenda sunt. Præclare Cicero de tribunitia potestate loquens: *Ego quidem fateor, inquit, in ista potestate inesse quiddam mali, sed bonum, quod est quæsitum in ea, sine isto malo non haberemus* (a). Itaque

---

(a) Cicero de Legibus Lib. III. c. 10.

que video, hanc pariter multorum sapientium fuisse sententiam, quoniam perfectum quiddam, atque absolutum rerum humanarum conditio non patitur, monarchicum, ut vocant, civitatis statum cæteris omnibus antecellere. Neque defuerunt, qui luculenter ostenderent, regno hæreditario, quod prima specie absurdum videri potest, nihil utilius gentibus esse, nihil magis salutare. Sed quid, inquiet aliquis, si Rex non recte, ut interdum fit, rempublicam administret? Ferenda regum ingenia, sapienter monitum est, neque usui mutationes esse (a); quum experientia doceat, quanta reipublicæ concussionem, quanta civium clade etiam pessimi imperantes fuerint dejecti. Præclare Cerealis ad rebelles Treviros: *Quomodo, inquit, sterilitatem, aut nimios imbres, & cætera naturæ mala, ita luxum, vel avaritiam dominantium tolerate: vitia erunt, donec homines, sed neque hæc continua, & meliorum interventu pensantur* (b). Tum & illud considerandum, satius interdum esse hoc sustinere, majus ne eveniat, malum (c); nam sæpe pulso malo rege, ac nova inuenta reipublicæ forma in dominationem pejorem incidimus.

S.

(a) *Tacit. Ann. XII. c. 2.*

(b) *Tacit. Histor. Lib. IV.*

(c) *Phædr. Lib. I. Fab. II.*

§. XV. Hæc inculcanda, uti dixi, sunt iis, qui regum imperio parent. Qui vero in liberis, aut mixtis civitatibus sunt, satis felices ii quoque, beatique esse possunt, si sapiant, sique ea, quæ diximus liberarum civitatum solere vitia aut morbos esse, vitare studeant. Itaque nunquam eos satis monueris, ut libertate modice utantur, quæ si temperata est, ea & singulis, & civitatibus est salutaris, si vero nimia est, & aliis gravis, & ipsis, qui habeant, effrænata, & præceps est (a): ut quæ cum Patribus, aut in senatu agenda sunt, modesta sint, atque sedata, ut ab omni factione abstineant, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, atque ut privatis similitudinibus rempublicam nunquam non potiore habeant. Præclare Cicero monet, imperiis magistratum, sine quorum diligentia, ac prudentia esse civitas non potest, ab omnibus obtemperandum, iisque ab omnibus honorem habendum esse (b); nam maximæ interdum res geruntur, & maximi animi a summis magistratibus, qui rempublicam gerunt; quum eorum administratio latissime pateat. Parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi, & si vere volumus judicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores

---

(a) *Liv. Lib. XXXIV. c. 49.*

(b) *Cicero de Legibus Lib. II. c. 2.*

jores, clarioresque quam bellicæ, suntque interdum domesticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus etiam plus quam in his operæ, studiique ponendum est (a). Hæc, & plura alia dicenda sunt liberis populis, & quoniam unumquodque civitatis genus sua quædam habet bona, quæ in cæteris non inveniuntur, illis identidem bona, quæ quæsita sunt in eo, quo fruuntur, reipublicæ statu, ante oculos ponenda sunt.

§. XVI. Omnes vero, quæcunque sit civitatis forma, in qua degunt, etiam atque etiam monendi sunt, ut statum civitatis suæ diligant, neque novas res concupiscant, & nihil magis quam rerum mutandarum consilium horreant; omnes enim rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portant (b), & longe plura, ac majora mala afferunt, quam ea sint, quibus mederi volunt factiosi homines; semel enim laxatis imperii vinculis plebs libertatem in libidinem vertere solet, sibi quisque ducere, trahere, rapere, sine modo, modestiaque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere. Hujus rei innumera exempla sunt, hoc historiæ omnes veteres, novæque testantur. At omnium maxime enarranda sunt ea, quæ in Gallia nuper facta sunt, infan-

---

(a) Cicero de officiis. Lib. I. c. 22.

(c) Sallust. de Bello Jugurt.

fanda, atque immania scelera, ut miserando exemplo monitæ tum ipsa, tum aliæ cunctæ gentes omnem rerum mutationem tanquam pestem aliquam exhorrescant; tot enim ex ea oriri mala solent, ut nulla dirior pestis, neque calamitas, aut clades exitiosior esse possit.

§. XVII. Sunt interdum in cætu hominum facundi quidam, ac disertī viri, qui præ cæteris sapere se existimantes res novare instituunt, & verborum lenociniis, splendidisque sermonibus perturbationes animorum concitant, & voluntates, quo velint, impellunt; nemo enim ignorat, maximam vim existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut odium, aut dolorem incitandis, vel ab hisce eisdem permotionibus ad lenitatem, misericordiamque revocandis: nec immerito Pericles dictus fuit tonuisse, fulgurasse, & contudisse totam Græciam. Verum, ut nihil præstabilius videtur eloquentia, qua nonnunquam & privatorum, & universæ reipublicæ salus continetur, ita nihil ea periculosius, nihilque fuit interdum publicæ saluti exitiosius. Itaque accurate docendi, monendique sunt homines, ut ab iis summopere caveant, qui quanquam disertī, & omnibus vel naturæ, vel doctrinæ presidiis ad dicendum parati sint, res novare cupiunt; nam sæpissime ii, eorumque asseclæ distracta, lacerataque republi-
ca

ca magis quorum in manu ea sit, quam ut incolumis sit, quærunt. Præclare T. Quintius consul plebem monebat: *Nisi forte, inquit, assentatores publicos, plebicolas istos vestra vos causa incitare, & stimulare putatis. Concitati aut honori, aut quæstui illis estis, & quia in concordia ordinum nullos se unquam esse vident, potius malæ rei se quam nullius, turbarum ac seditio- num duces esse volunt* (a). Accidit porro sæpissime, ut ii pulchro libertatis nomine illudant, & cum id, quod velint, assecuti sint, brevi titulum libertatis in servitutem vertant. *Libertas, inquit Tacitus, & speciosa nomina prætexuntur, nec quisquam alienum servitium, & dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet* (b). Neque quicquam magis frequens est, quam ut qui rempublicam factione, ac malis artibus occuparunt, eam postea per vim, & scelera administrent.

§. XVIII. Ea est, uti diximus, rerum humanarum conditio, ut in singulis quidem civitatum formis quædam sint bona, quæ in aliis non inveniuntur, at quamcunque nobis animo finxerimus gubernationis formam, nunquam ea incommodis caritura sit. Quare ejus, in qua vivimus, reipublicæ rationem,
si

(a) *Liv. Lib. III. c. 68.*

(b) *Tac. Histor. Lib. IV. c. 73.*

si sapimus, diligere, & conservare debemus. Recte ac prudenter Marcellus agebat (a), se meminisse temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam patres, avique instituerint, ulteriora mirari, præsentia sequi, bonos imperatores voto expetere, qualescunque tolerare. Quoniam vero vulgus hominum plerumque tributorum gravitatem queritur, nec quicquam in publicis malis eos acrius quam pecuniæ damnum stimulat, illud eis ostendi debet, neque quietem gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi posse (b); quamobrem & libenter, & prompto animo a bono cive tributa conferenda esse, facile intelligitur; nam respublica incolumis & privatas res facile salvas præstat, publica perdendo tua nequicquam serves (c).

§. XIX. Hæc quidem, quæ diximus, atque alia plurima sunt a multis claris viris sapienter monita: sed quæ pluribus, diversisque locis dispersa sunt, ea in unum cogi, unoque conspectu exhiberi operæ pertium esset, eaque fuse tractari, omnique ratione illustrari ab iis, qui ingenio, & doctrina plurimum possunt. Quod quidem ut re ipsa docti homines faciant, vehementer optandum

k

(a) *Tacit. Histor. Lib. IV.*

(b) *Tac. Histor. IV. 34.*

(c) *Liv. Lib. 26. cap. 36.*

dum est; facient autem profecto, si ii, qui rempublicam administrant, præmiis eos, honoribusque affecerint; sunt enim hæc magna, quippe quæ ad conservandas civitates, vitamque hominum quietam, & beatam quam maxime pertinent; opinionum namque vanitas interdum imbecillitatem animorum torquet, & decipit: quare istiusmodi libros ubique evulgari, & ab omnibus perlegi magnopere interest, ut & indocti discant, & docti meminisse ament, si quo autem errore sint imbutæ hominum mentes, ad sanitatem revocentur. His insuper rebus adolescentes accurate instituendi, atque imbuendi sunt in scholis, atque accademis; est enim juvenus seminarium reipublicæ, atque in ea potissimum civitatum spes sitæ sunt. Quum autem opinio prope in omnia dominetur, quemadmodum antea diximus, eique omnia obsequantur, & pareant, omni opera, ac cura laborandum est, ut cives rem sanctam esse putent, uti est profecto, imperium civile, utque statum civitatis, in qua degunt, præ cæteris diligant, eamque gubernationis formam, quam a majoribus suis acceperunt, aut quam iidem ipsi suffragio suo probarunt, sanxeruntque, tueantur, & conservent, idque tum officii sui esse, tum sua quam maxime interesse intelligant.

§. XX. Animadversum est a nonnullis, eam venerationem, cultumque, qui antea regi-

gibus, & imperantibus habebatur, non parum nunc temporis imminutum esse: quod ex eo fieri censuerunt, quod hac nostra ætate illi in conspectum populi prodeant privato habitu, sineque ea pompa, quam olim adhibere consueverant. Sapienter ii, qui veterem morem sequuntur, & qui antiquo cultu, vestituque, eoque apparatu & pompa, quam majores instituerunt, uti pergunt; nam nullibi forte magis quam ibi populus majestatem imperii reveretur, & viros principes colit, ac diligit.

Magistratus quoque oportet magnificam, ac decoram pro cujusque dignitate vestem induere, qua nemini præter eos uti fas sit, in publicum præsertim dum prodeunt, aut pro tribunali jus civibus reddunt; dici enim vix potest, quantum vestes, & ornamenta venerationem eis concilient, cultumque populi; interest autem reipublicæ eos, qui civitatibus præsunt, coli, atque in honore haberi, neque eis hominum officia, ac publicam reverentiam deesse. *Nec vero solum, inquit Cicero, ut cives obtemperent, obediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantque, præscribimus, ut Charondas in suis fecit legibus* (a). Vestes quidem, atque ornamenta nihil hominis sapientiæ, virtutisque addunt, sed vulgus, qui ex veritate pau-

---

(a) *Cic. de Legib. III. cap. 11.*

paucā, ex opinione multa aestimat, externa specie ac pompa, quæ in oculos, sensusque incurrit, plus quam omni alia re moveri solet. Quum autem nuper intermisso more, institutoque majorum nonnullis in civitatibus hujusmodi vestibus, & ornamentis magistratus uti desierint, experientia compertum est, eam quoque reverentiam, honoremque, qui antea illis habebatur, sensim decrescere, atque imminui cœpisse.

§. XXI. At quantacunque sit vis eorum, quæ diximus, ad id, quod volumus, assequendum, nulla tamen mihi validior videtur esse ratio, qua civitatum status conservari, & scelus, de quo agimus, averti queat, quæcunque sit civilis regiminis forma, quam si ii, qui imperio potiuntur, recte, sapienterque rempublicam administrent. In primis autem omni studio curare debent, ut ii, quibus aliqua reipublicæ pars concredita sit, probe, ac sancte suo fungantur munere, neque unquam potestate sibi tributa abutantur. Quamobrem severe puniendi sunt omnes, quibus publicum aliquod munus commissum est, si quid contra leges committant, aut quovis modo officium suum violent; nam ex hujusmodi criminibus neglectis, inultisque nonnullarum civitatum subversionem ortam esse constat; omnia enim audent populi, si videant injuriis, & vexationibus se affici ab iis, a quibus adversus in-

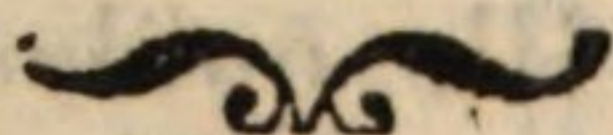
injurias præsidium & tutelam, aut legitimum saltem imperium exspectabant. Si igitur non solum ipsi recte gerant rempublicam, verum etiam videant, ut ab iis omnibus, quorum opera in reipublicæ procuratione utuntur, recte administretur, si non, quæ sibi ipsis privatim utilia sint, faciant, aut præcipiant, sed quæ civitatis, ac civium salus, atque utilitas postulet, si nihil hac carius, atque antiquius habeant, si denique potestate sua ita utantur, ut ea non aliam quam paterni imperii in liberos imaginem referat, vix ac ne vix quidem videtur posse fieri, ut cives civitatis suæ statum non diligant, aut, cum res ferat, omnes, qui modo aliquid sanitatis habent, pro ea pugnare nolint: quare illud sine ulla dubitatione sperandum est fore, ut improborum hominum conatus, si qui fortasse fuerint, propulsent, atque irritos faciant: quanquam vero contrarium interdum accidere possit, id tamen rarius eventurum esse, facillime potest perspicui. Ille quidem sapientissimus Græciæ vir, longeque doctissimus Plato scriptum reliquit, tum felices fore civitates, cum philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. At philosophia (veram autem intelligo, non eam, cui nunc hoc nomen perperam tribuitur) philosophia, inquam, nihil aliud est, quam sapientiæ studium, sapientia vero, ut idem ait Plato, omnium scientia-

tiarum regina, ac domina, cujus maximum opus est, conservatio generis humani, ut nimirum æqui, & moderati imperii vinculis hominum societas contineatur. Illud denique omnes, qui civitatibus præsent, perpetuo meminisse debent, *ID FIRMISSIMUM LONGE IMPERIUM ESSE, QUO OBEDIENTES GAUDEANT, NEQUE ULIUM REGNUM STABILIVS, QUAM QUOD ITA EXERCEATUR, UT MAGIS HOC TIMEANT AMITTERE, QUIBUS IMPERATUR, QUAM QUI IMPERANT* (a).

(a) *Liv. Hist. Lib. VIII. c. 13. et Lib. XVI. c. 21.*

ERRATA

CORRIGE

<i>Pag.</i>	<i>Lin.</i>		
4	23	sunt	sint
25	11	facienda	faciendæ
40	1	quamquam	quanquam
40	3	quæcumque	quæcunque
41	12	quacunque	quæcunque
68	<i>ultima</i>	pessumdent	pessundent
110	13	abiis	ab iis

DE PERDUELLIONIS CRIMINE.

<i>Pag.</i>	<i>Lin.</i>		
4	1	præcavienda	præcavenda

THE PRINCIPLES OF AGRICULTURE

TO WHICH IS ADDED
A TREATISE ON THE
ART OF MANURING
AND THE ART OF
IRRIGATING
BY
J. B. ALCOCK
ESQ.
OF
THE
MIDDLESEX

THE PRINCIPLES OF AGRICULTURE

BY
J. B. ALCOCK
ESQ.
OF
THE
MIDDLESEX

Barbacovi, Francesco Vigilio,

De criminibus avertendis libri II

Tridentum 1815

Crim. 9 p

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10393711-8